

Саво Костадиновски
ТРИТЕ ВЕКА

второ дополнето издание

Македоники
Литера

Саво Костадиновски
ТРИТЕ ВЕКА

Саво Костадиновски: Трите века, *второ дополнето издание*.
Прво издание: Македонска реч, Скопје 2005

МАКЕДОНИКА
литера

www.makedonikalitera.mk

E-mail: makedonikalitera@yahoo.com

<https://www.facebook.com/makedonika.litera>

© Саво Костадиновски, 2005, 2016

Правата за ова издание на македонски јазик ги има Македоника литера. Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на целото издание во печатени и во електронски медиуми или за друг вид јавна употреба или изведба без согласност на издавачот.

Саво Костадиновски

ТРИТЕ ВЕКА

Второ дополнето издание

МАКЕДОНИЈА
литера

Скопје, 2016
МАКЕДОНИЈА

*Наси́анийіе во овој роман – хроника се висі́ини-
и́и. Ими́аи́а, исти́о і́ака. Со ова, во имеі́о на
висі́инаі́а, се оі́равдувам за евені́уалниоі́ ві́еча-
і́ок дека факі́иі́е влијаеле врз есі́ейі́каі́а на дело-
і́о. Уверен сум дека во мно́у случаи і́реба да се
і́рейі́очі́ааі́ висі́инаі́а и факі́иі́е.*

Аві́ороі́

НАМЕСТО ВОБЕД

Моето животно искуство ми потврдува дека колку човек порано се одвои од родното место, толку подолго во животот му траат носталгиите за него.

Јас сум откорнатик уште од раѓање. И затоа целиот мој живот, со сето битие, и во сето творештво – трагам по корените. Целиот живот ми е еден голем копнеж – по родниот крај. Тоа кај мене е најголемиот остаток од балканскиот менталитет, иако веќе со децении сум со германизиран менталитет.

Јас сум откорнат веднаш по раѓањето, потоа вратен во рани години во родното место, па доброволно мигриран. Тоа самооткорнување го направив на малолетни години. Си помислувам дека можеби поради тоа сум толку опседнат со роднокрајните корени. Можеби ме прогонува некоја затскриена грижа на совеста, па јас се однесувам така како да си барам прошка од себеси и од мојата совест, а прошката како да ја наоѓам во носталгијата.

Јас го носам проклетството на предците – проклетството на самопрогонство. Одамна сум го увидел тоа, па во постари години почнувам да верувам дека тоа можеби преминало во генетско наследство.

Јас сум силно опседнат со родните корени, а цврсто вкоренет во германските предели. Тоа се моите два пункта, моите два дома, две татковини, мојата неизбежна дводомност како писател, мојата тежа и противтежа

во животот. Две магнетни полиња, а таквите полиња не можат едно без друго. Без едното ја нема смислата на другото. Па си мислам: можно ли е некогаш во животот сосема да го напуштам едното или другото? Можно ли е да му се вратам на родниот предел, а да се откажам од германскиот корен? Можно ли е човек да чекори со една нога?

Чудни се патиштата Господови, но не помалку чудни се и животните патишта и крстопати.

Моите предци живееле во бурни времиња. Тие времиња повеќе биле невремиња отколку времиња. Несреќите им биле неизбежни во животот. Од мака го напуштале родното место, а со радост му се враќале. А мене – и мака и мачнина ме зафаќаат и кога не му се навраќам и кога му се враќам.

Моето отсуство од родниот крај трае долго, доволно долго што ја дочекав и глобализацијата на светот. Таа ми ги направи подостапни и меридијаните и родните предели, но не ми ги стивна копнежите и носталгиите. Како да сум роден да бидам заробен од нив. Можеби тие се алката искована од моите зборови, од зборовите што ги запишувам во моите книги. Зборовите ми се утеха, но алката сепак е тешка.

Зборовите што ги запишувам ја даваат најголемата смисла за сè што правам или што не правам. Тие се одраз на мојот живот: сведоштво на моето минато, смисла на мојата сегашност. Сите тие зборови се содржани во книгата на мојот живот.

А животот е отворена книга, како отворено море – непредвидливо и неизвесно.

И многу ми личи на заскитан брод по нашите мориња од спомени стари, за огништа драги, за нашиот раселен род.

Оти животот ми е една постојано неиспишана книга.
Која никогаш не се испишува, колку и да пишувам.
Секогаш ќе се доиспишува, сè додека раката ми пишува.
А раката не пишува никому, мене ми пишува. Ми пишува
за да не заборавам како се паметат спомените. Спомените
се лични, ама ако не кажам дека ги имам, исто е како да ги немам.

Затоа и сум ја напишал оваа книга!

I.

1.

Беше слушнал Костадин дека некој од Долно Порече кој заминал во Америка на домашните им пратил чудна книга. На неа не пишувало ништо, туку бил нацртан тој што ја испратил, и тоа толку убаво што изгледал како да е жив. Не толку убаво колку што се убаво нацртани светците на иконите, туку уште поубаво. Во Америка имало такви чудни направи што ги правеле тие живи цртежи поубави од иконите.

Си мислеше, кога ќе замине во Америка и ќе ги присобере првите пари, ако не е многу скапо, ќе си порача да му направат една таква книга и ќе им ја прати на домашните за да не забораваат како изгледа.

Ако не може тој да има таква „чудна книга“ од своите чеда, барем тие да имаат негова. Ако не може тој да се потсетува на нивните ликови и убаво да ги памети, оти дечињата брзо растат и се менуваат, тогаш барем тие да го паметат од таквата книга.

А чудна работа е ликот, си мислеше. Само по неколку дена во Прилеп, кај што се задржа на пат за во Америка, почна да му се случува веќе да не може веднаш и многу точно да си ги замисли ликовите на своите дробни дечиња, како што можеше тоа да го направи со ликовите на постарите.

Откако стигна во Америка уште потешко му беше да го направи тоа и таквата тешкотија уште

повеќе го измачуваше. Чувствуваше како да ги заборава своите дечиња, како да ги губи, како да губи дел од себе. Така ли оди тоа, си мислеше по малку исплашено, прво се губи ликот во мислата, потоа мислата за нив, па љубовта... Ама, не е можно, се тешеше. Но кога ли ќе се преплови уште еднаш, ама за назад, таа голема вода? Ќе дојде ли тој ден и ќе има ли крај на самотијава, ќе има ли крај на пловењето по таа бескрајна вода? Ќе дојде ли денот пак да стапнам на нашинска земја, денот кога ќе влезам во мојот двор, во мојата куќа, да ги слушнам домашните гласови?

Сè уште имаше сила да си ја замислува својата стара и вистинска дома, со многу детали, и сè уште кога го правеше тоа истовремено во своите сеќавања одекнуваа гласовите на домашните.

Сеќавањата најмногу го измачуваа. Си велеше, ако се истрошам, ако клапнам и ако, не дај боже, болест ме навјаса, тоа може да ми дојде најмногу од тегобата во душата.

Костадин не беше многу учен човек, но беше бистро планинско мажиште. Можеби затоа секогаш остануваше цврст, и покрај сета планина што натежнала во него. Кога заминуваше за на печалба тој знаеше дека параходот од Солун ќе плови само на запад, ќе ита по сонцето кое постојано ќе одминува и никогаш не ќе го стигнат пред заоѓање, зашто по морињата ќе плови со недели.

Костадин патуваше долго по зајдисонцето. Стигна дури во Америка. На тој пат и денот и зајдисонцето траеја подолго. Во Ботуше, пак, зајдисонцето беше многу кусо. Сонцето брзо се криеше над селото – на билото на Добра Вода.

Зајдисонцето го одведе далеку, но секогаш се потсетуваше дека во Америка сонцето изгрева откај

неговиот крај. Размислуваше дали еден ден кога ќе треба да се тргне за дома и кога наместо да оди накај зајдисонце ќе патува спроти сонце, дали тогаш, си велеше, дали навистина тогаш ќе биде покус денот. Изгледа дека ќе биде така, ама пак деновите се брое-ни и сите исто траат и патот по морињата ќе биде истиот, па ќе патувам ли, си помислуваше, повеќе де-нови на враќање отколку кога доаѓав во Америкава?

Тука не можеше да си ја реши загатката, а не сакаше некого да праша за тоа. И секојпат кога ќе помислеше на тоа му паѓаше потешко, се плашеше да не патува повеќе денови накај дома.

Од преголема мисла понекогаш како да си ја губеше ориентацијата, но секогаш знаеше накаде е запад, а накаде е исток. Дури и во сонот знаеше. За него веќе постоеја само две страни на светот. Исток и запад. Запад и исток.

По сета умора кога ќе легнеше навечер мислеше само за една страна. Кога легнуваше, само тогаш, немаше две, ами една страна за него – исток. Се навикна да заспива само кога беше завртен на исток – така сакаше да го пречека изгрејсонцето.

Со години за Костадина изгрејсонцето беше заспивање, измачување, мора, надеж...

2.

Секоја пролет, по попуштањето на стегите на зимскиот студ и снегот, ботушани излегуваа во своите овоштарници, градини, ниви, но излегуваа и подалеку. Блиската работа им ја оставаа на блиските – на жените, старците, децата, а најдобрите мажи, тие што умееја да работат и мајсторски работи или што и да е со што се заработува лебот, заминуваа многу подалеку од своите ниви, многу подалеку од првиот рид што ги дели селскиот атар и небото, подалеку од планината што надвиснала над селото.

Снегот уште се белееше на Добра Вода, а тие веќе мислеа на патот што води далеку.

Некогаш далеку, некогаш подалеку.

Никогаш спокојно, секогаш поради маката.

Заминуваа со многу тежина во себе и со малку пљачки на себе.

Сиромаштијата тежеше, ама на грбот беше лесна. Најчесто заминуваа со алат в торба, некој само со парче ржаник, друг со некоја паричка зачувана од продадената стока за да си го плати патот ако оди подалеку во туѓина.

Всушност, ботушани ретко одеа подалеку од своето село. Најчесто некои одеа долу – до Средно Порече по црепни, оти таму имаше најдобра црвеника и правеа најдобри црепни кои не пукаа веднаш под вршник на жежок оган. Ги купуваа со ѓуламни јаболка и костени, и тоа на зима или во рана пролет кога во долните села веќе немаше многу овошје.

Така, некои одеа до Средно Порече, а некои, како и другите Поречани, и до пазар во Гостивар или во Прилеп. Таму ќе однесеа и свинска маст, оти неа не им ја крадеа арнаутските банди, а ќе се вратеа со сол, шеќер или брашно. До Прилеп патуваа и се враќаа со натоварените мазги за неколку дена. Но некои, откако маките од бандите стануваа поголеми, одеа подалеку, одеа во туѓина, та почнаа да одат дури и преку најголемите мориња. Најдалеку одеа оние што имаа најголеми маки од сиромаштијата или од турските власти. Колку што одеа подалеку, толку подоцна се враќаа, а некои воопшто се немаа вратено.

Ако некој поние беше да оди на гурбет, денот за тргнување се знаеше. Се тргнуваше на Благоец. Тој ден беше одбран за да им се ублажи маката во туѓина, горчината во душата – на гурбетчиите, ама и на домашните. За да им биде блага и берикетна печалбата. Тогаш најчесто тргнуваше цела група – тргнуваа и оние кои одеа во полските села накај Прилеп за мајсторски или аргатски работи и оние кои одеа по Србија, Бугарија или во Влашко, па и оние кои одеа уште подалеку преку морињата. Сите одеа со иста намера – да најдат работа, да најдат леб, да најдат малку спас од немаштијата. Тие години многу семејства, остануваа без домаќинот, и тоа на лето, кога имаше најмногу работа.

Костадин беше научил да оди некаде на печалба уште пред зима. Целата зима ја помина со мислачка за одењето на печалба и со работи кои сакаше да ги заврши пред да тргне. беше решил да оди подалеку, преку морињата, оти таму, како што веќе слушнал, како да имало рај на земјата, а овде како да има саде пекол. Знаеше дека на току долг пат не се оди за

малку време. Нема брзо враќање, барем неколку лета. „Ами оние што не се вратија? Зошто не се вратија? Од арно или од лошо?“, многу често го измачуваше оваа мисла, но веќе ништо не можеше да го поколеба. Сакаше да оди на подолго време и за да го подзаборават Турците.

Уште пред Благоец ги посработи поважните машки работи, присобра дрва од планината да има дури до следната зима, го поправи покривот на трлото и над амбарите кои веќе беа празни како и секоја пролет, го презагради големиот овоштарник што се наоѓаше близу до изворите под селото, прерасади неколку овошки, а во дворот, три дена пред тргнување насади јаболково дрво. Сакаше останувањето во туѓина да го мери со тоа дрвце, да се врати пред да му заврши животот на тоа дрво. На жена си Евдокија ѝ рече тоа дрвце да го чуваат и од деца и од стока оти е засадено заради неговото заминување во туѓина. И така бидна, неговите домашни времето на Костадина во туѓина го мереа со растењето на јаболкницата. За дрвцето се грижеа најмногу од сè. Веруваа: родно дрвце – плодна печалба.

Тој Благоец од Ботуше заминаа седум-осум души. Дури тројца од нив беа се намериле да одат далеку во Америка. Со своите четириесет години Костадин беше најстар, а со него тргнаа уште Станко и Рајко, кој пак цел живот беше овчар, но на работа не отишол ниту до прилепските села, а ниту пак се разбираше од некаква мајсторска работа. Тој имаше мака од дебранските качаџи. Прифатија Костадин и Станко да оди со нив, да берат гајле за него, па каде тие, таму и тој.

За нив тројца разделбата беше потешка, а за Костадин најтешка, ако некако може да се мери тага-

та. Зашто Рајко не беше ни женет, беше уште детиште, колку со годините, толку и со умот. Станко беше женет и првата рожба требаше да стигне дури наесен, а Костадин пак во Ботуше на жена си Евдокија ѝ оставаше четири машки деца – Васил, Аврам, Мојсо и најмалиот Јанко кој имаше само три месеци. Ѓ остави доенче в раце, а со тие две раце требаше да ги гледа и храни и другите три деца, да ги работи домашните работи, да му помага на свекорот за овците... Но за среќа Васил беше доволно голем за да може да работи домашни работи, да им помага на мајка си и на дедо си и на стрико му Миле.

Утрината на Благоец речиси половина село ги испраќаше печалбарите, кој нивни роднина, кој комшија, кој другар... Ги испратија на излезот од селото со многу тага, со по некоја солза во очите, со многу топли зборови за здравје и среќа, со скаменет поглед по нив додека ги одеа првите и тешки чекори од долгиот пат за в туѓина. Евдокија со Јанко в раце отиде да го испрати Костадина до каде што води рамниот пат надвор од селото – до под Илино, од каде што непрекинато под буките гргори студената вода од чешмите и од каде накаршија убаво се гледа Ботуше. Убаво место за последен пат да се види родното село, да му се испрати последен поздрав со погледот. Веќе неколку години откако зачестија одењата на печалба до тоа место доаѓаа најблиските на гурбетчиите по кои на заминување ќе фрлеа вода по нив, за да им оди патот лесно како вода, ама и печалбата. Само тие што тргнале душата им знае колку им се лесни патот и печалбата, а ланската година на Миливој од Горно Маало уште на почетокот не му тргна како што требаше, зашто мораше да се врати дома за да се пресоб-

лече. Жените во селото потоа си шушкаа дека тоа е лош знак што се поврати дома. Ама тој Благоец беше студен, а тој мокар од вратот до петиците, оти жена му, на која од солзите во очите и од разделбата ѝ се стемнило и не ни забележа дека го преполни крблето со вода и дека не го посипа по Миливоја, туку врз него.

На Илино, ниту Костадин, ниту Евдокија, не можеа уста да отворат. Тој ден Благоец за нив, сепак, не беше благ ден, туку ден на тага, ден искапен во солзи, ден за прибирање спомени, ден кој остава белези во душата. Што и да сакаа да кажат, веројатно не ќе можеа да доречат. Оти зборот ќе беше потиснат од грутка тежина што се спушташе накај грлото, накај срцето. Поправо, сè што имале да си кажат си кажале, имаа само време за последна прегратка, за уште еден бран на воздишки...

Разделбата беше потешка за оние кои оставаа дечиња. Уште потешка ако одеа далеку во туѓина. За Костадина беше претешка. Повеќе отколку што очекуваше.

Така Костадин тргна во светот, а светот почна да се прекршува во него.

Патот до Прилеп веќе го имаше одено. Натаму сè е непознато, сè е исчекување, сè е неизвесност. На долгиот пат замина само со неизвесноста и со бовчичката на рамо. Понесе само малку ржан леб и повеќе кромидушки. Сол не зеде, зашто дома малку остана, а се надеваше дека за малку сол ќе се снајде во Прилеп, но и без неа се може. Таа малку што остана дома беше од есента, донесена од Прилеп, замена за костени и свинска маст. Пролетта е време кога најмногу се гладуваше, зашто тогаш најмалку храна

имаше. Со сосема малку храна ги остави домашните и немаше што да понесе. Всушност, тој мислеше дека храна им треба на домашните, а тој некако ќе се снајде. Знаеше како е да не се јаде неколку дена, но знаеше дека дечињата не треба да гладуваат. Можеби нема секогаш доволно храна за сите, но да има по неколку залаци дневно. А последните години секоја пролет, секое лето, недостигаше храна. Згора на сè и собирачите на даноците беа побезмилосни, како да не беа од мајка родени. И токму заради таа немаштија и заради тоа што честопати немаше ништо да се стави на трпезата, Костадин мораше да оди на печалба. Покрај тоа, времето стана некако понемирно.

Се надеваше дека во Прилеп или во Солун ќе заработи уште нешто за пат, а можеби нешто и за јадење додека параходот не го помине големиот океан. А откако по долгото патување по вода ќе стапнат на земја во Америка ќе биде многу полесно. Се чувствувааше силен сешто да работи, не се плашеше од работа, па ниту од глад во далечната земја. А за таа земја веќе имаше чуено дека е многу богата, дека има за јадење колку ти душа сака и какви што сакаш јадења, дури јадења што ги нема ниту во Ботуше, ниту во меаните во Прилеп, ниту во меаните во Солун. Таму, велат, јадењето растело и на дрвја, тоа не биле јаболка или круши, туку нешто уште поубаво и повкусно што ја заситувало снагата за да може цел ден да се работи.

Додека минуваше низ Порече групата се зголеми. Во Самоков им се придружија уште неколкумина од горнопоречките села. На зајдисонце стигнаа на Барбарос од каде што се влегуваше во Прилепското Поле. Тоа е портата на Порече спрема Пелагонија, а

ова село, кое велат, го носи името на еден од водачите во Крстосните војни Фридрих Барбадос, Поречаните го викаа и Турска Порта. Тука имаше турска стража и за нив оттука почнуваше вистинската турска власт. Неа многу и ја немаше низ ридиштата поречки, од нив Турците како да кренале раце уште кога дошле, оти не биле прифаќани ни тие, ни нивната вера. Но најмногу ја чувствуваа власта на Турците кога се собирале даноците и кога низ Порече ќе поминеа луѓето на беговите од поимотните места. Требаше пред стемнување да се премине овој превалец, а потоа имаа намера да ноќеваат во амот на првото полско село Дебреште, каде што очекуваа вечерта да сретнат и други Поречани гурбетчии. Оти таков беше денот – ден за тргнување на печалба.

Пред да стигнат на Барбарос Костадин мораше да се прикрие, оти подолго време беше комита, а ѓаволот ни ора ни копа, Турците и пред тоа се запрашувале за него, па можеше некој од стражата да го препознае или некој да го поткажал дека тој ден ќе помине тука.

Како што не тргна на печалба од арно, не замина Костадин и со комитите од арно. Не се трпела маката од немаштијата, ама не се трпела ни маката од Турците. Тие години во Империјата имаше сè повеќе буни и војни, а за тоа се слушаше дури и во Порече. Костадин имаше слушнато за Исаија од Лазарополе и Стојана од Крушево, кои како поучени подобро ја разбирале работата и велеле дека сега е време да се удри на власта. По војната против Империјата што ја водеа Србите, Бугарите, па дури и Русите, во Порече се вратија неколкумина печалбари директно од војна. Нивните кажувања се проширија по селата и многу-

мина се окуражија за борба. На Костадина не му се допаѓаше и тоа што во селата под Добра Вода почнаа да доаѓаат качаците. Откако на двапати влегоа и во Ботуше тој ги собра најсилните мажи во селото и беа договорени веднаш штом ќе насетат качачко доаѓање да ги пресретнат. Тие понекогаш заминуваа и во потера по качаците кога ќе најдеа во некое од поблиските села. Набргу Костадин се сретна со браќата Стеван и Кузман Петрески, а потоа и со Насте Латоецот и Мицко Крстески кои веќе имаа свои комитски групи. И тој од своите најдобри другари си направи група и повеќе не ги гонеа качаците само во ботушкиот крај, ами одеа и по планините низ Порече, па дури накај Брод, Крушево и Кичево. Кај што ќе стигнеа тие удираа и на власта, удираа директно на аскерот, ама аскерот поврати душа, се засили, па налета во сите поречки села, направи пустош, многумина дури стрпа в зандани. По таа поречка буна не беше многу сигурно живеењето, и Костадин беше на штрек да не појде во зандана, па мораше алот да го бара некаде далеку каде што нема Турци, па ни сиромаштија. Тој беше познат комита, та затоа сакаше крадешкум да го помине Барбарос.

Тие години уште потешко се поднесуваа земјишниот данок, вергијата и десетокот. Живот ли е ова, си мислеше Костадин. Работи од темно до темно и тоа што ќе го собереш ќе ти го земат арамолебците. Налет да е и работата и ваквиот живот. Сè му се беше насобрало. Веќе многумина од Порече заминаа во други посигурни краишта на Империјата и надвор од неа, а тој реши да оди до кај што може најдалеку.

3.

Дури откако го виде Солун, Костадин сфати дека има многу поинаков свет, дека ова е поинакво место од сите досега што ги видел, дека и од Прилеп има поголем и многу поубав и побогат град. Куќи големи со многу одаи, бакалници многу – а во нив и од пиле млеко, луѓето убаво облечени по градски. Ако е овде вака, колку може да биде поубаво и побогато во Америка, си мислеше Костадин, кој не можеше да им верува на очите за тоа што го гледа во овој град наспроти сиромаштијата во Порече.

Додека доаѓаше за Солун, не си претпоставуваше каков е градот, иако дотогаш слушал некои работи за него, тој најмногу си го замислуваше морето, си го поставуваше прашањето за неговата големина, за моќта на бродовите како куќи да одат по него.

Кога стигна во Солун како да го подисплаши големината на водата, толку голема што дури ни крајот не ѝ се гледа.

„До вчера бев по ридиштата на Добра Вода, си мислеше, а сега треба да влезам во голема вода и во неа да бидам со денови и ноќи. Ќе влезам во параводот и излегување нема, нема рашетување, ќе бидам како во зандана.“

Дури откако го виде морето се чувствувааше подисплашен, вознемирен од неизвесноста, од опасностите среде бескрајноста.

Луѓето од северните вилаети во Солун доаѓаа по разни потреби. За нив Солун беше доживување. Откри-

тие. Убавина. Раскош. Луѓето како Костадина кога доаѓаа во Солун за да заминат уште подалеку во душата носеа тежина. И тие го доживуваа Солун, ама на поинаков начин. Како место од каде се одвојуваа и од татковината и од копното. Кога доаѓаа во Солун наместо расположение, во нивните души уште повеќе се вселуваше тага. Затоа и кај Костадина се појави страв од Солун, страв од неизвесноста, страв од морињата.

И неговите другари што тргнаа на гурбет немаа видно море. Никој од нив дотогаш не бил во Солун. Ниту некој од неговото село. Ако некој одеше далеку на печалба заминуваше во Србија, Влашко и Бугарија, а најмногу одеа во прилепските или во гостиварските села. Таму работеа мајсторски работи или налето по полето. Од ботушаните во Прилепско често одеа Кузман, Здравко, Конe, Стеван, Виде и Цветан. Понекогаш ќе појдеше и Костадин со нив, но тие беа поголеми гурбетчии од него. Најголем гурбетчија беше Конe. Секое лето одеше по прилепските села. Работеше и мајсторски и полски работи. Како да му легнало при срце рамното поле, дури велеше дека еден ден кога ќе спечали доволно пари ќе се пресели во некое од полските села. Затоа и ботушани го завикаа Полјанец.

Бидејќи на печалба се тргнуваше на Благоец, во Прилеп стигнаа еден ден пред да тргне карванот за Солун. Знаеја за денот на тргнувањето на карванот, но еднедневниот одмор им беше добредојден пред напорниот пат до Солун, иако за нив пешачењето не беше толку тешка работа, затоа што секојдневно беа на нога, од утро до вечер, нешто работеа, катадневно ги крстареа ботушките ридишта, ниви и шуми. Иако некои од горнопоречката група биле во прилепските

села, малкумина од нив биле на пазар во Прилеп, па некои првпат видоа град – толку многу куќи на едно место, големи куќи и сокаци наредени со камења.

Групата на Костадина во Солун допатува со прилепска врска – човекот што ги доведе и што требаше да им помогне да заминат за Америка беше трговец од Прилеп. Ги смести во ан кај свој пријател и како што им рече, уште неодморени од патот ќе им најде брод за Америка. Како трговец, тој познаваше и луѓе што водеа трговија со бродови, кои носеа стока по морињата и кои носеа патници надалеку – во богатите земји. Во Солун останаа две недели, и уште тука како да ја почнаа печалбата. Домашната храна веќе беше потрошена. А за да не ги арчат парите што ги стокмиле за пат, тоа време го искористија за работа. Прилепчанецот им среди да работат на пристаништето – да растовараат и да товараат бродови. За силните планински мажи тоа беше поднослива работа. Освен тоа, заработуваа за храна и за трошокот во анокт, но можеби најкорисно за нив беше што се навикнуваа на морето и на бродовите. Едно попладне кога се разбесни морето и кога почна да расфрла бранови, Рајко стана „пишман-ација“. Човекот толку се исплаши што беше подготвен сам пеш да се врати во Ботуше. Се потсмири дури откако луѓето што веќе одамна работеа на пристаништето го убедија дека бродовите се така направени за да не им можат ништо брановите и дека тие најдобро пловат кога има бранови оти полесно пливаат по водата и оти во морињата и во океаните постојано има бранови и затоа бродовите можат да стигнат до Америка.

– Така ти е тоа... ќе се плаши човекот кога никогаш не видел ништо рамно. Ниту поле, ниту море, –

промрморе Стојче, кога првпат Рајко призна дека има страв од морето. – Кога ќе те нишаат брановите, замисли дека се нишаш на лулашка на Ѓурѓовден во Бо-туше, се обиде Стојче да ја поправи својата иронија.

Во Солун Костадин слуша ист јазик, а одвај го разбира.

„Овде луѓето малку поинаку зборуваат. А во Америка?“, се прашуваше Костадин.

Го мачеше мислата како ќе се снајдат со луѓе што не зборуваат нашински јазик, ќе можат ли да го научат тамошниот јазик. За колку време, а што ќе прават додека го научат, дали само ќе се штуткаат и ќе грчат раменици?

– Таму при уста ќе бидеме како без уста, – му рече на Станко кога споденаа муабет за јазикот и за разбирањето. – Ако не им го знаеш зборот, како да си нем.

Едно утро на пристаништето се појави прилепчанецот во чие движење се забележуваше горделивост поради завршената работа со обезбедувањето места во брод за Америка.

Следното утро веќе беа на бродот.

Неколку дена повремено здогледуваа копно. Еднаш и застапаа некаде во Шпанија. Бродот остана цело попладне на пристаништето, а патниците во него. Излегуваа само тие што го управуваа.

А потоа? Потоа само вода. Вода и небо. Небо без птици.

Бескрајна вода, бескрајно небо.

Уште во Солун, само што се одвои бродот од пристаништето, Рајко се соочи со тегоби. Човекот доби уплав од големата вода и при секое занишување на бродот стомакот му зовриваше и му се чинеше

дека му доаѓа до грлото. Како што минуваше времето сè повеќе се навикнуваше и по една недела повторно заличи на човек.

– Нема умирачка од лулка, – му рече Стојче. – Здрав си како дрен. Во поречките ридишта не те фатил приштот, а нема ни овде кај што е саде вода. Да ти кажам... И мене ми олесна откако тебе ти е полесно. Што ќе правевме ако скинеше конци. Вода не се копа..., – се обидувахе да се пошегува со својата иронија.

Но Рајко не беше единствениот што преживуваше мачнини на бродот, ниту поречката група беше единствената што патуваше на бродот. На него имаше многу луѓе, само мажи и сите тргнати на печалба во земјата што била богата. Имаше луѓе од сите краишта на Македонија.

Таа пролет, како никогаш дотогаш, на пристаништето во Солун имаше толку многу мажи од сета Македонија. Се качуваа на бродовите и заминуваа далеку.

Тие што беа од Горна Македонија некако беа групирани – се групираа уште од патувањето до Солун. Во бродот Поречаните беа заедно со двајца од прилепските села, тројца од Тиквешко, двајца од Битолско и двајца од Преспа. Сите тие беа потиштенни, сите од мака заминале, сите само што се поделиле од блиските. Најблиски сега им беа другарите и сопатниците. Групата е голема, утехата е полесна. Првите денови немаше многу зборување, повеќе молчење, а во молчењето тегоба.

Стивнувањето на најголемите бранови на тага и тегоба се забележа кога зачестија меѓусебните разговори. Кога ќе отвореа уста ја отвораа од мака. Сепак,

тоа беа воздржани разговори. Разговори од нагон. Човек сè издржува, а кога проговорува му олеснува на душата. Разбирливо, воздржаноста доаѓаше и од маката и разделбата при заминувањето, и од недоволното познавање меѓу себе. Колку што подобро се запознаваа, толку полесно им течеше муабетот.

Зборуваа или за маката или за неизвесноста. Сите си имаа видено маки од турските власти и повеќето од нив од принуда заминале од огништето и се упатиле во сосема непознат свет, а неизвесноста им беше заедничка. Ѓ се беа препуштиле на судбината, оти од сите нив никој дотогаш немаше патувано на печалба преку многу мориња.

Сите по нешто чуле за Америка, но никој не ја видел. Никој се немаше уверено во тоа што го чул.

– Ами, ако не е така, ако сме разбрале грешно, што ќе правиме тогаш таму? – рече едниот од Преспанците.

– Барем таму нема турска власт – додаде друг.

– Нема турска, ама има тамошна. Сами ќе сме меѓу туѓинци, а не го знаеме ни нивниот јазик.

– Ако не те разбира никој, ни Господ не ти помага. Ако никој не ти помогне да го вадиш лебот, од што ќе живееш? Ако немаш работа, не си ни за напред, ни за назад. Америка не е Солун, па да се вратиш пеш. Ако не најдеме работа, нема ни враќање назад. Треба многу пари да се заработат за да се плати бродот за назад... Да не станеме американски кучиња, наместо американски богаташи?

– Е, ти многу ја претера. Мора да има нешто вистина, во тоа што се слуша за Америка, а ако е така, тогаш нема за што да береме гајле, додаде Спиро од Битола.

– Имајте добра мисла и добро ќе ни тргне – рече утешително Костадин, кој беше најстар во групата.

Едно време се дозна дека меѓу нив на бродот има и поп од Струшко. Се распропил од немајкаде оти ги водел селаните за да си ја бараат правдата. Перо Бакалот од Ваташа морал да избега од дома оти на враќање од пазар во Демиркаписко ранил бекче кое барало скапи работи во товарот. Во одбрана му го забодил ножот, но другарите го спасиле и знаеле кој е тој што се обидел да го убие. Оставил и бакалница и семејство за да си ја спаси главата.

На бродот како да беа во зандана среде бескрајно голема вода. Немаа слобода на движење, но имаа слобода да зборуваат. Беа далеку од своите, но далеку и од лошите власти. Затоа им се одврзуваше зборот за нив.

– Да сум пак на иста мака и на ист срам, пак би го убил гадот, па десет пушки со него да носи – рече Спиро битолчанецот.

– Ахаа..., значи и ти си од тие што ги требаат лошите луѓе на султанот?, рече Станко по доброволното признание на Спира.

Веќе немаше никакви тајни меѓу идните гурбетчи.

Брзо се дозна и за минатото на Костадина. Сопатниците дознаа дека тој веќе бил комита, дека со пушка в раце и со одбрана дружина гонел и качаци и луѓе на султанот кои не биле од мајка родени. И поради тоа минато, и поради годините оти беше најстар, спрема него сите имаа почит. Всушност, тој беше најавторитетниот во групата и зборот негов најмногу тежеше. Како што се прочу брзо на бродот дека едно момче било поп, така за него брзо се прочу дека бил комита.

– Ако сите сме им покажале заби на алчните безбожници, значи сите сме се кренале против власта. Не сме биле комити, ама сме тргнале натаму – рече Спирос битолчанчето и со посебен тон додаде:

– Ако сме ние комити, тогаш ти си нашиот војвода?

Оттогаш тој беше Костадин војводата. Со „војводата“ почнаа сите да го именуваат. Тоа го потсетуваше на разделбата во Ботуше. „Тато, ние сме твоите кумити“, му рече тогаш најстариот син, десетгодишниот Васил.

– Сите сме виделе мака и секаде власта лошо лице си покажала – рече еднаш Костадин кога групата беше расприкажана за положбата на народот. – Во нашиот крај сме виделе многу мака, ама сме покажале и многу сила, па на секој чекор не се врвчи аскер. А дека имало зорт од нив, имало отсекојпат. Турците го имаат запалено селото Александрица и отогај не пркна тоа село. Едно друго село некогаш го имале опустено качаците. Еднаш упаднале качаци во селото, ама селаните – мажи четворни, кога ги добажале – ги испотепале. Се спасиле саде двајца и тие избегале во Дебарско од кај што дошле. По некое време, тие ми ти собрале голема дружина качаци, дошла во селото, го заобиколила и го запалила и така на препад сè што сретнале живо убиле. Останала жива само една жена и еден момок од Крушево кој со козите бил далеку од селото. Тие двајца биле единствените преживевани селани и оставиле род и сегашните селани се нивни потомци. Тие се мажишта и јуначишта и ич не се плашат од качаци и од аскер. Не се многу, ама кога треба веднаш заби покажуваат.

Патувањето им беше од долго подолго. Само седат во бродот и патуваат. И дење и ноќе исто.

Некогаш во сонот ќе ги разбудеше нишањето на бродот, водата како да поулавила. Се будеа ноќе, спиеја и дење. Не им беше многу до сонот, но без сон не бива. Во долгите и веќе досадни седенки се создаваше сè поопуштена атмосфера. Една приквечер, Костадин ја отвори бовчата и извади нешто што првпат го видоа и неговите другари од Ботуше. Ја извади гајдата, а тие не знаеја дека ја понесол. Не ни помислуваа дека може да ја понесе.

– Знаам дека не сме тргнати на свадба или на славење сведни, ама може да ни се најде за да ни се ублажи тагата – им рече подоцна.

Не му се помислуваше многу на гајдата додека патуваше, но по долгото патување почувствува желба да ја извади. Тој е добар гајдација, а гајдата е добра и за веселење и за тагување. Посегна по неа во бовчата за да ја побара утехата од тагата во неа и во песната, а за тоа имаше расположение во друштвото.

Нејзиниот звук заменуваше повеќе од илјада зборови за утеха.

Кога се носи тагата во себе и кога настапува носталгијата, сè што е роднокрајно трогнува, тогаш секој спомен од крајот роден е драг, а камоли песната која колку што носи радост, толку носи и тага, а уште повеќе буди спомени.

Кој веруваше на почетокот на патот дека ќе стигнат и до песна?

На монотоното и долго патување веќе заборавајќа. Подзаборавајќа колку денови патуваат.

Патувањето им се стори бескрајно како бескрајно големата вода. Кога ги забележаа првите птици над морската широчина, некој прокоментира дека блиску е копното. Им беше кажано дека набргу при-

стигнуваат. Да видат – да не веруваат. Имало крај на бесконечното патување. Конечно. Повторно завладеа молк меѓу патниците печалбари. Повторно неизвесноста ги надвладае. Но, сепак, копно е копно, па што ќе биде нека биде.

„Четата“ на Костадин војводата стигна во Америка. Се соочи со непознат свет. Во него овие мажи ќе се фатат за алат и ќе се обидат да ја победат сопствената сиромаштија.

4.

Конечно копно. Конечно ќе се гази по земја. Доста беше лулање во вода. Земјата е цврста под нозе, па и туѓа да е.

Средба со нов свет, со непознат свет.

Луѓе јабанции. Збор да не можеш да им разбереш.

Им се приближи човек со наш јазик, од Воденско. Не знаеја сите каде е Воденско, но од зборот знаеја дека човекот е нашинец. Им изгледаше како ангел спасител меѓу сите јабанции. Тој беше нивниот спроводник. Така го викаа, а тој беше човекот што прв ги вовеле во Америка. Тој го знаеше јазикот на тамошните луѓе. Беше меѓу ретките од Македонија во таа далечна земја. Во последно време сè почесто доаѓаа луѓе од македонските краишта, а тој повремено одеше на пристаништето за да чуе што има ново таму.

Спроводникот е многу важен човек. Тој ги спроведува во новиот свет. Тој е нивната уста, што може да се разбере со туѓинците, тој е нивниот водач во туѓата земја, тој им обезбедува прифатилиште, храна, им бара работа. Без него е сосема поинаку. Сè е несигурно и неизвесно. Им раскажа како некоја група нашинци, дојдена есента, заминала со луѓе што не знаат нашински да зборуваат и по два дена ја чуле лошата вест за момчето што немало среќа да ја почне печалбата и останало засекогаш во црната земја туѓинска.

Спроводникот бргу им најде работа во рудник. Сите се задоволни од тоа, без оглед на тежината на

таквата работа. Дотогаш никој не копал јаглен, ниту некој од групата знаеше како изгледа рудник.

За три дена одмор им се поврати малку душата, но им се поврати и поради завршувањето на неизвесноста. Откако заврши патувањето, откако беа прифатени од спроводникот, откако најдоа работа и откако се сместија во бараките, сè беше поинаку. Првите три вечери преспаа кај спроводникот, а по првата вечер преслиена во бараките на рударите беа задолжени со алатки за работа и веќе се упатија на работа.

Сите беа луѓе од работа, силни мажи што работеле разни работи и од утро до мрак, само работата во рудникот им беше необична. Никој не се плаши од работа, та за работа дошле, па колку и да е тешка, оти треба да се печали за себе и за семејствата што ги оставиле, ама на оваа работа не можеа лесно да се навикнат. Не затоа што цел ден копаат и туркаат големи колички, туку им беше чудна темнината, и тоа не обична, туку подземна темнина. На почетокот дури страв ги фаќаше оти беа влезени во длабока и темна дупка, а во неа – везден. Имаа страв и од темнината и од земјата – „А, што ако се урне врз нас?“, се прашуваа!

– Ми се чини како да си копаме гроб – му вели Станко на Костадина. – Кога влегуваме како да слегуваме во гробот. Сум копал бавчи, ниви, дупки за дрвца и за огради..., ама под земја не сум копал. Ниту бунар не сум копал, фала богу во нашите краишта нема потреба оти саде извори има, ама ова копање многу ме мачи. Полошо ти било и од зандана...

– А од кај знаеш како е во зандана? – упадна Стојче.

– Ами, исто ти е. Овде си затворен со земја, а таму во сидини и барем има малку виделина, па ќе

знаеш надвор дали е ден, дали е ноќ. Ако се стрпа земјиштено на нас, ниеден жив нема да излеземе. Ќе нема кој да им каже дома што не снашло.

– Ако било толку лошо, нема да работат толку луѓе овде. Гледаш дека не сме само ние. Ако издржуваат овие луѓе, што сме ние па да не издржиме. За сè има навика, како што има од сè одвика – рече смирувачки Костадин. – Господ нè варди – како него никој не е.

– Тој не варди, и само тој знае кој е кој од нас, оти вистина не личиме на луѓе кога излегуваме од земја. А, којзнае дали нè познава, зашто овде луѓето поинаку му се крстат и му се молат – дополни Рајко.

– Море, Лапајко! Не биди толкав неверник. Господ е еден, а ти се правиш единствен неверник.

Како што минуваа деновите сè повеќе веруваа дека таа и не е толку лоша работа, дека за неа даваат по некој американски грош за живејачка.

Работата во рудникот им стана секојдневје – и ноќта, и денот, и сиот тамошен живот им беше поврзан со рудникот.

Десет години иста работа, иста барака, исти предмети во неа. Не дојде никој од нив куќа да гради, туку куќа да храни.

Не поминаа неколку дена откако почнаа да работат, во бараката дојдоа неколку момчиња што зборуваа нашински. Тие дошле порано во Детроит и повеќето од нив работеа во рудникот, ама живееја на друго место, малку подалеку. Цела вечер ја поминаа во разговори за родните краишта. Разговараа и за работата и за животот тукашен што за новодојденците беше смирувачко, зашто од своите земјаци многу работи слушнаа, многу поуки прифатија.

Потоа, сè поретко се собираа заедно, оти навистина нема многу време, сите многу работеа, сите дошле со иста намера – да работат, да заработат и што побргу да се вратат кај семејствата. Сепак, на големите православни сведни ќе се собереа и ќе си попрिकाжеа. Стана обичај да понуди по некоја ракија тој што има домашна слава, да наздрават и да му се препуштат на вулканот од спомени.

Тоа беа вечери на меланхолија и носталгија, на тага и радост.

На тие сведенски седенки се случуваше Костадин да ја извади гајдата, да ѝ го надуе мешиштето и таа да почне да пишти, да разлива звуци кои за сите нив беа толку разбирливи како да им се обраќа некој директно од родниот крај. Не им беше до песна во Америка, ама во тие моменти таа почнуваше треперливо да излегува од грлото, сè додека издржува грлото, сè додека од очите не се стркала таговна солза, оти и песните што ги пееја најчесто беа таговни. Како нивниот живот. И дома, и во Детроит.

Првин беа малкумина Македонци во Детроит, а како што минуваа месеците и годините, сè повеќе ги имаше, оти сè почесто пристигнуваа. На Костадина и на другарите сè полесно им беше зашто сè повеќе сретнуваа луѓе од македонските краишта, а нив ги чувствуваа како свои. Знаеја понекогаш да се соберат многу, како да се роднини или од исто село, а беа од сета Македонија. Тогаш беа големо друштво, сложно и блиско, зашто ги сврзуваа неколку работи. Во тоа друштво имаше разни луѓе: довчерашни овчари, мо-моци, занаетчии, но и поп, комити и луѓе избегани од зандани. Еден костурчанец беше прочуен во друштвото по јуначкото бегство од зандана и се лутеше кога ќе го наречеа робијаш.

– Не викај ме робијаш, ќе се побунеше. Јас сум бегалец. Бегалец од зандана. Ама штом ќе се вратам и кумита ќе бидам. Затоа кога ќе се вратам назад – ќе се враќам со Костадин војводата.

На таквите ретки седенки муабетите долго траеја, а се развија и приказните за попот и за измеќарот. Се однесуваа на попчето од струшките села и на момокот од тетовските села. Но попот имаше широка душа и разбирање за шегите, оти не беше женет, зашто јунакот во тие приказни беше попадијата.

Но во Детроит сите печалбари беа самци, оти така доаѓаа. Немаше ниеден Македонец со жена и челад. Но по две години откако дојдоа Костадин и неговите другари се случи и првата женачка на Македонец во Детроит. Се ожени едно момче од Костурско, зашто од властите не смеело да се врати назад сè додека не му го забораваат ликот, а за тоа треба многу време, па нему многу време или сето време во животот не му се седеше без жена. Се запознал со една тукашна, со тукашен јазик, велеа дека некоја година е постара од него, прилично сиромашна, но за него беше добра лика и прилика за да оформи семејно огниште. Таа за него беше шанса да ги напушти рударските бараки, а дури направија веселба за најблиските, што сепак не беше свадба, туку само една посвечена и повесела седенка. Момчето ги покани другарите од своите краишта како најблиски, а меѓу нив беше и Костадин.

– Доживеавме овде да видиме и наша свадба – рече вечерта Костадин, кој сепак вечерта ја чувствуваше како свадбена зашто беше поканет да дојде со гајдата.

Таа вечер гајдата на Костадина испушташе повесели звуци, но за чудо на нашите луѓе беше

надуена уште една гајда. Не беше таа, како на Костадина, но доволно добра за една добра веселба. Таа беше ирска гајда, како што слушнаа подоцна оти родителите на невестата биле дојдени од Ирска.

– Човеков сега ќе има повеќе сведни, прокоментира еден од другарите на младоженецот. Ќе може да ги слави и македонските и ирските сведни.

Но не испадна токму така. Како семеен човек сè поретко доаѓаше во рударските бараки, сè поретко присуствуваше на сведенските вечери, сè поретко имаше време за дружење со своите земјаци.

– Сега како да сум заминат уште подалеку од Македонија – им рече една вечер на своите другари.

А сите беа премногу далеку од своите.

Во мислата им беше далечината.

Не можеа ни да си замислат колку далеку се заминати на печалба.

– Не е ова печалба во блиските земји, па назима да си дојдеш дома – рече една вечер Костадин во разговор со другарите, кои најчесто се собираа во нивната соба во бараката. – Одовде човек не може ни абер да прати до своите по нашинец. Ние сме отидени најдалеку што може да се отиде и ретко наши луѓе одат таму и ретко доаѓаат. Ако некој отиде дотаму, ќе стигне далеку од твоето село – и Македонијата не е мала.

– Затоа, војводи, постои пошта и ако испратиш писмо да знаеш, ќе стигне до твоите, оти пошта оди од Детроит до Солун, а оттаму низ Македонија. И неа ја носат бродови и луѓе, патува многу време, ама да знаеш дека ќе стигне. Ќе платиш и ќе пратиш писмо.

Беше поминато многу време откако се во Детроит и овој предлог на пријателот од Солун му се виде интересен на Костадина.

– Арно велиш, а Господ ми дал ука колку да напишам книга до дома. Не ојф цабе една зима во манастирот кај Старо Село. Спечалив барем за еден абер после три години. Белки ќе стигне дури до Ботуше.

По некоја вечер откако се снабди со хартија и молив, почна да ја пишува книгата до своите. А, тие, пак, ќе се снајдат некако, ќе им ја прочита некој. Го пишуваше до жена си Евдокија. Го остави за следната вечер да допише уште нешто.

„...Кога чув дека одовдека може да се испрати абер на книга, сакам да ви порачам дека сум арен и со здравје и со работа и да не ми берете гајле. Стигнав во едно големо место што го викаат Детроит и овде копам јаглен в земја и се печали по нешто. Овдека за ништо не оскудеваме, имаме што ни треба за живејачка. Заедно сме со Рајко и Станко и Стојче од Растеш има и дружина од нашите села и од други краишта. Овдека животот е подруг, дење ноќе саде ме пече душава за дома, ама ќе поседа уште некоја година за да се вратам со поќе спечалено. Мислата ми е саде за вас, сакам да знам колкај се дечињата, како сте со здравјето, дали расне јаболкничето што го насадив во дворот пред да тргнам на печалба, го насадив да си спомнете на мене, Јанко го остајв на три месеци, спомнуј му го моето име, тој не ме памти оти беше в пелени, па да ми го знае барем името... Кога последен пат го опулев селото на одење на каршија од Илино изгледаше како да потонало саде во зелено и бело, ама родот знае да се расипе овојките беа расцутени, дали има род да ја истерате зимата оти таа знает да биди сурова во Ботуше, да не може надвор да се излезе. Овде има толку богати и убави

рабоќе, ама умот ми е саде таму, си велам како таму нигде не е, дома е дома, најубоо е...”

По писмото Костадин уште повеќе мислеше за дома.

Уште повеќе му беше јасно дека Америка засекогаш е туѓа земја.

5.

„Што ти е светов, си мислеше Костадин кога дојде во Америка. До вчера, што се вели, акав низ Добра Вода, а сега сум толку далеку, меѓу толку непознати луѓе кои одвај ги разбираам што сакаат да кажат. Нивниот јазик ти бил бетер од арнаутскиот. А и како да го научиш кога цел ден си во онаа темна дупка.“

Во Детроит не знаеше што му е потешко – катадневната работа или мислата за своите. И едното и другото заедно му создаваа голема тегоба. Најмногу го измачуваа ликовите на своите дечиња. Постојано си замислуваше каков им е ликот, како изгледаат кога зборуваат, кога се смеат, кога ќе заплачат... Никако да им го долови ликот од времето кога ги остави. А не можеше ни да си претпостави како изгледаат сега. Децата брзо растат, брзо го менуваат ликот.

„Личат ли сега на мене?“, се прашуваше како најголем осаменик на светот, како човек без никого, како да е паднат во некој необичен свет, во којшто ги нема најблиските, ниту нивните ликови во својата меморија. Се чувствувааше како осамено дрво без гранки, со искастрена крошна, со потсушено стебло, со разнишани корени.

Костадин најмногу мислеше за родниот крај и за дома, а сè тукашно што ќе помислеше и што ќе го видеше го поврзуваше со родниот крај. „Кога работев во Ботуше одев на нива, одев низ шума, одев по ридиштата и по планината, а овде секој ден в дупка. В дупка, па в дупка. Ама тоа ти е печалбата“.

Не само за него, туку и за неговите другари рудникот за јаглен беше дупка. Една голема дупка во која влегуваат многу луѓе. Влегуваат како луѓе, а излегуваат како црнци, како василичари измачкани со жарје. И кога ќе излезеш на бела виделина да не можеш да си го познаеш другарот. А се случуваше со недели да не видат сонце, да не знаат што е тоа ден. Посебно кога беше кус денот. Ќе влезеа наутро во темно, цел ден внатре во темно, ќе излезеа во темно... И така со денови. И така со недели. Со недели во црна дупка. Брзо научија дека за Американците тоа не е дупка туку „мајн“. Ама не можеа да прифатат „мајн мајн“.

– А бе, Костадине – му вели еднаш Рајко Лапајко – го слушна што рече Перо Бакалот? Вели, кога овде е ноќе, кај нас во Македонија е ден, а кога овде е ден – во Македонија е ноќ. Тебе ти се веруе?

– Е, па Рајко, така е!

– Ај, што велиш, бре војводо!? – рече со малку чудење, но бидејќи е кажано од Костадина го прифаќа како точно. По малку размислување му се разбуди љубопитството.

– Овде три недели не сме виделе ден, саде ноќ е. Ако е така, како што велите, тогаш во Ботуше три недели е саде ден?! Ами, ти кога беше во Ботуше виде некогаш три недели да е ден и ич да не се стемнит?

Со својот авторитет и со своите куси одговори Костадин брзо го убеди дека не е во право.

– Море Лапајко, ами ти знаеш дека и земјата била тркалезна? – му вели Блаже Лажот.

– Ајде бе Лажу, мене најде да ме лажеш?! – рече и стана од подот на којшто играа овчарска дама.

– Ај, ти пак нетуку се лути за сешто. Седи да доиграме! Ако се вика Лажот не значи дека човекот лаже? – му вели Стојче.

– Сега и ти најде де ме заебаваш? Вечерва мене ме најдовте за да си играте мајтап? Ти што мислиш, ако сум берел смола по планинине поречки, што мислиш ти, смола сум јадел?

– Ако не веруеш, обложи се!

– Пак тој со мене..! Добро штом си ти умен, ајде кажи ми вака: ако ние сега сме на едната страна на земјата, тогаш Македонија е на другата страна. Кажи ми ти што ќе направат твоите дома? Ќе паднат!!! – констатира осоколено Рајко.

– Е нема да паднат.

– Ако се дома, нема да паднат – ќе се задржат на таванот, ами ако се во дворот?

– „Ами ако се во дворот?“ Каде ќе паднат?

– Што знам... ќе паднат... в море...

– Кога доаѓавме наваму ти виде паднати луѓе по морињата?

– Не. Тоа море е на земјата...

– Ами над Ботуше има море, па да паднат в море?

– Нема.

– А што има?

– Небо.

– А на небото си видел паднати луѓе?

– ?!

И така вечерта со муабетот стигнаа до ѕвездите. И таму запреа зашто немаа веќе сили. Беа папсани од копањето во „мајнот“. Заспаа како заклани.

Следните три вечери сè помалку се играше овчарска дама, а сè повеќе се разговараше за небеските чуда на Рајко Лапајко.

Откако им здодеа да разговараат на тие теми четвртата вечер ја сменија малку темата. Не зборуваа за паѓање, туку за скокање.

– Рајко, кај Ботуше има ридишта? – го прашува Блаже Лажот, а без нив двајца тие вечери не одеше муабетот.

– Има.

– А има карпи?

– Има.

– А има шуми?

– Има?

– А има пасишта?

– Има.

– А стада овци има?

– Има.

– А волната од каде ја собираате?

Се штрекна малку Рајко Лапајко и самоуверено му одговори:

– Што мислиш ти, приказните се вистинити? Мислиш дека навистина ботушани скокале од карпите в магла за да ја собираат како волна? Мислиш... – запре и уште поостро му се обрати на Стојче.

– А ти немаше друга работа и на бездарников му кажа што сте измислиле вие растешани за ботушани? Да не му го кажа и сонот што ти го раскажав дека сум паѓал од Земј...

Повторно имаше паѓање од смеа. И покрај заморот донесен од темнината на рудникот.

6.

Ситемина што дојдоа во истовреме да работат во рудникот не останаа докрај заедно. Некои најдоа друга работа, некои си фатија свои патишта – секој сам си ја бараше среќата или судбината, или пак судбината него ќе го најдеше.

Блаже Лажот не издржа ни една година во тоа друштво. Го завлече една Шпанка, црна како Циганка, танчарка беше. Играла по американските меани. Една вечер Блаже Лажот ја гледал како потскокнува на убавите ритми и како вешто се врти. – Истата вечер и паметот му го сврте. Толку го зашемети што ни работа му се гледаше и наместо да отиде на работа, едно утро заминал со неа.

– Блаже Лажот ли да го излаже таа Циганка – велеше Петре Бакалот.

Нему, пак, Блаже Лажот му велел, вистина било, не лажел велел, оти таа била не жив ѓавол, ами запален ѓавол. Ноќе душата му ја вадела, па затоа наутро не можел да оди на работа. Човекот наутро немал душа. Колку што била вешта во играњето, велел, уште толку била повешта в кревет. Такви работи му покажала и му правела како што дотогаш не чул, а не да пробал.

– Ни отиде јабана Блажето Лажето – ќе речеше Перо од Ваташа за него, како што понекогаш го викаше.

И сите години потоа потајно очекуваа да се појави Блаже Лажот или да чујат нешто за него.

Ни глас, ни трага.

Ни вистина, ни лага.

Никој не дозна ни каде го завлече Шпанката, ни до каде го одвлече, а некои се сомневаа дека и натаму го влечка. Оти тие беа толку слични колку што беа денот и ноќта.

– Поречанец – шпански зет!? – ќе рече пак со чудење Перо Бакалот.

На Блаже Лажот веќе не му се виде никаква трага, можеби и блажен му е животот, со убавата Шпанка, ама Трајко Прилепчанчето си стави трајна трага. Крст на себе. Му го оставија другарите. Тие му беа најблиските што го погребваа откако го извадија од под еден одрон во рудникот по два дена откако беше затрупан. Го откопаа од дупката во која самиот копаше и го закопаа во дупката што му ја ископаа детроитските гробари. Тој прв ја заврши печалбата од која спечали само дрвен крст, каков што добиваа сиромашните.

Сиромав дојде во Америка, сиромав си умре, а парите што беше ги скрпил и што беше ги испратил до мајка си, жената и дечињата во Прилеп, никогаш не стигнаа. Им стигна само лошиот абер од Америка.

7.

Од печалба Костадин се врати десет години постар, со побелена коса и со неколку долари. И тие неколку долари му останаа неразмнети, во чекмецето на черен.

Америка – горка чемер чемерика.

Десет години – десет тешки планини на плеќите.

Печалбата не ја мереше со долари. Ја мереше со годините минати во туѓина.

За доаѓањето на Новата 1900 година во Детроит беше организирана голема улична прослава. За доаѓањето на новиот век. И Костадин и неговите другари се прашуваа зошто луѓето се веселат, зошто ги слават годините што минале. За нив тие беа тешки години, и оние минати во Македонија, и оние десет во Америка. Беа и мачни и мрачни.

Последните месеци пред да ја напуштат Америка им беа најдолги. Тогаш сè почесто доаѓаа луѓе од Македонија, со намера да спечалат нешто, а некои и од маќа избегани. Нивното доаѓање и средбите со нив сè повеќе им скориваа копнежи во душата за својот крај. А, новодојденците, пак, не носеа добри авери. Велеа дека таму не се арни работите. Има многу зулуми.

„Таму не е арно, ама е дома. Овде е арно, ама за овдешните“, си мислеше Костадин.

Имаше по нешто или по многу што не е арно ваму или таму, па сепак разделбата на групата на Костадина која се враќаше и нивните другари и

познаници, кои остануваа и со кои со години делеа и арно и лошо, беше трогателна. Како да се разделуваат браќа. И таа разделба, како и разделбата при заминувањето од родното огниште, им донесе мачнина, ама многу потешка на оние што остануваа. Тогаш носталгијата најсилно им се вовлекуваше во душите.

По десет години повторно на брод.

Повторно истиот пат, само во обратен правец. Уште потешко патување. Деновите, им беа долги колку годините минати во Америка.

Најпријатните чувства Костадин ги доживеа кога бродот се одлепи од пристаништето, кога почна да се оддалечува од американската земја.

Кога ги дофатија бескрајните сини пространства каде што немаше многу разлика меѓу небото и водата, Костадина и другарите повторно беа обземени од тивката тага, меланхолијата и измешаното чувство на исчекување, возбуденост и нестрпливост.

Се враќа Костадин дома, ама на неговото лице немаше многу радост. Замислен и молчалив во бродот. Како и пред десет години, а како да беше лани. Тогаш првпат беше на брод, само што тогаш бродот го носеше далеку од најблиските и од Македонија, а сега го враќа.

Печалбарите си одат дома, ама не се многу муабетчии. Сепак, толку долг пат не се минува само во молчење и исчекување. Многу од патниците беа нашинци, со нашински јазик, и во најголем број беа луѓе кои решиле да ја прекинат печалбата и да се вратат кај своите. Кога ќе седнаа да одмолчат или да поразговараат, друштвото околу Костадина беше поголемо отколку пред влегувањето во бродот – на бродот лесно се зближуваа зашто има заеднички

нешта: со иста намера се на ист брод и со исти мисли и копнежи. По меѓусебната доверба стекната со дружењето, разговорите во последните неколку дена беа поживи и поотворени. Разговараа и на теми на кои разговараат само добри познаници: печалбата, родните краишта, ослободување од маките од туѓата власт...

– Вечно ли ќе им бидеме слуги на Турците?! – категорично констатираше Костадин, а ваквите зборови звучеа како охрабрување и патриотска порака за печалбарите кои веќе не беа печалбари и им се враќаа на роднините и на татковината.

– Ти си човек со питома и благородна душа, патриот и идеалист, а на нашата земја ѝ требаат патриоти и јунаци – му рече соговорникот од беломорските краишта, кој откако ја спечали довербата кај новите познаници, и откако дозна зошто Костадина го именуваат со Војводата, без да се воздржува многу кажа дека пред неколку години побегнал во Америка, зашто веќе имал на душа неколкумина непријатели на народот и дека сега се враќа за да продолжи каде што застанал, оти веќе има организација за ослободување за којашто слушна дури во Америка.

Ако ги почнеа, на муабетите им немаше крај. Разговараа и за Америка и уште повеќе за родните краишта, како што приближуваа до нив.

– Имало крај на живејачката во туѓина, на другата страна на светот. Имало куртул и од Америка – рече Стојче една приквечерина на палубата кога друштвото беше убаво расприкажано за животот во Америка и во родните краишта. – Избегавме од маките нашински, додаде тој, а не дека таму ни се одеше на печалба во туѓина. Да беше кај нас помирно ќе

печалевме во поблиските градови и во плодните краишта, не требаше да доаѓам дури во Америка за да спечалат реума и од работа да ме болат и коските... Мислев дека немаше да дојде денот да ги напуштите дупките кај Детроит. Божем бевме во богата земја, ама како да не видовме многу бел ден. А и како ќе видовме кога по цел ден работевме во темно.

– Темно, темно, ама Американецот ќе ти даде некој грош за ’рмбањето. Американците имаат пари и затоа поубаво живеат, се вмешува еден сопатник од Битолско. Што сакаш кажувај, ама во Детроит многу поубаво се живеевме отколку во нашите градови. А нас што не ни било арно..., тоа е друга работа. Сме дошле само за ’рмбање, ’рмбавме на отимање, живеевме сами – далеку од род и пород и – сакаш да ти биде убаво.

– Ама бре, луѓе, па сите ние сме селани, сме се кренале од оние наши пусти селишта... и... да биде убаво во Детроит, – тоа не е за нас, оти сме туѓинци и оти не сме се навикнале да живееме по градски – рече Стојче и дополни:

– А, како ќе ви биде убаво во градот и како ќе се навикневате на градот, кога живеевме на јуриите крај него и во оние бараки крај големите дупки.

– Ќе ти биде и тебе арно в град ако си роден во него. Ќе ти беше арно во Детроит, ако таму беше роден...

– Америка е Америка, ама дома е дома – се вклучи Костадин. – Свое е свое. Не е за секого Америка. И за секој човек не е градот, како што за секого не е селото.

Беше тргнат за дома, ама со мислите се врати во Детроит. Се потсети на последната прошетка, една од ретките, надвор од Детроит, зашто му недостигаше

природата, му недостигаа дивината, ридиштата и шумите на Добра Вода. И овде, си мислеше тогаш, птиците пеат како и во нашите краишта, ама мене сепак таму поубаво ми звучат. И овде цвеќињата се убави како цвеќињата по ботушките ливади, ама чинам како само таму да мирисаат толку убаво, мирисаат на нашински и затоа може да мирисаат толку убаво, мирисаат на нашински и затоа мене ми се различни. Сепак..., најубави се цвеќињата во дворчето во Ботуше, и дунцулето, невенчето... Како и камењата што ми се поинакви. Од овие овде човек ни колиба не може да си сосида, а не уште со камен да ја покриеш – како кај нас“. Сè внимателно набљудуваше до кај што стигнуваше окото. И исто е и не е исто како во нашиот крај, си мислеше. Овде поинаку и подобро се користи земјата. Америка не е Македонија, ниту Македонија е Америка, земјите се различни, луѓето се различни, зборот им е различен, па дури и природата. Или можеби затоа што е туѓа, ѝ припаѓа на туѓа земја. Во сè може да се најде разлика, ако се споредува.

х х х

Во Солун стигнаа во мугри. Никој не спиеше. Сите беа нестрпливи за пристигнувањето, не им беше до спиење, а кога веќе го здогледаа градот, некои дури пуштија солзи – радосници, иако сè уште не беа пристигнати дома меѓу своите. Оти тоа беше крајот на долгите патувања и печалбарења и на најголемите копнежи.

Кога излезе од бродот, Костадин, прво ја бакна земјата, се разврте лево – десно, направи неколку чекори, најде камен, па го фрли во морето. Демек, никогаш повеќе назад.

– Ја бакнав Македонија и не спомнувајте ми ја Америка – рече и длабоко воздивна.

– Стигнавме, ама уште не сме дома – им вели на своите другари. – До поречките села има уште многу да се патува.

Се вдадоа на прошетка низ Солун, ем да го видат убавиот град, ем да ја почувствуваат земјата под стапалата, а и да се снабдат со храна за пат. Не останаа да преноќат и да тргнат наутро, туку уште истиот ден, па каде ќе ги стемни, таму ќе преноќат, а во топло време лесно се наоѓа преноќиште. Само да е безбедно, да не им застанат на патот на некои зулумќари.

Од Солун за Скопје имаше воз. Ама тие решија да одат пеш, да не арчат многу, а патот за нив сега беше полесен оти се враќаа дома, иако им се стори долго патувањето затоа што најмногу мислеа за дома. Не ја почувствуваа жештината по Солунското Поле, а приквечер стигнаа крај едно село во кое имаше рис-јанска свадба. Таа им беше сигурен знак дека тука е безбедно да се ноќева. Длабоко во Костадина продираше звукот на гајдата. Својата гајда им ја остави подарок на другарите – нашинци што останаа во Детроит. За да има со што да си ја стивнат тагата. За среќа, во амот во селото вечерта пристигна карван за Велес, и потоа сè беше полесно со патувањето. Но од Гевгелија го фатија возот и со него го продолжија патот.

х х х

Птиците преселници не можат да издржат да не се вратат кај родните гнезда. Секоја година. А Костадин прекрши десет лета за да се врати дома. Десет

години отсутен од дома, како да минаа бргу, а сепак се смениле многу работи.

Туѓинец во туѓина, туѓинец кај своите. Првите дни по враќањето децата го гледаа како јабанција.

Непознат, а татко.

Дури и за најстариот Васил изгледаше непознат. Како да е, како да не е татко му. Многу е поинаков сега отколку кога замина. Со поинаква лика си го замислуваше. Не можеше да се привикне на него, не можеше да разврзи муабет, не можеше да издржи долго време да го гледа во очите како кога разговараат познати или блиски.

За Костадина децата беа уште поизменети, оти за десет години многу израснале, многу се измениле, сега им е поинаков ликот. Чувствуваше како да почнува да запознава туѓи деца, со кои ќе треба да се зближува, иако се негова крв.

Кога замина ги остави своите најмили, а сега како да се сретнува со туѓинци. Таква ги направила туѓината, и нив и него.

Последните чекори – најтешките чекори. Од радост, ли? Од страв ли? Од некаква неизвесност? Од некое изненадување? Од премногу копнеж за дома? Од преголемата тежина на печалбарењето? Од премногу носталгија? Од неверување што веќе стигнал? Од што ли?

Како да носеше пранги на нозете.

Како да му го земаше нешто здивот во градите.

Како да ја носеше планината на својот грб.

Кога влезе во селото влезе како јабанција. Првите луѓе што ги видоа како влегуваат со Станко кај првите куќи промрмореа дека доаѓаат јабанци. Набргу ги познаа. Веднаш го позна и Евдокија кога влезе Костадин во дворот. И Васил знаеше кој дошол. По

него од дома излезе Мојсо, па Аврам. Најмалиот син Јанко се скри дома. Му беше срам од непознатиот. Иако сфати кој е непознатиот, мајка му му објаснуваше дека дошол татко му од Америка, но залудно.

Не правеше разлика меѓу непознат и татко му. Првпат го гледаше, како и сите други јабанции што ги гледа првпат.

Необична беше средбата во дворот.

Имаше радост, а во радоста многу тага.

И прегрнување и солзи.

Откако растреперен се испоздрави со сите и откако прошета низ куќа, излезе во дворот и седна под сенка да го смири здивот од патувањето и од средбата со најблиските.

Седна под јаболкницата што ја насади пред повеќе од десет години, ден пред заминување од дома. Таа со бујна крошна, тој со бела коса.

Седна под ладовината на аманетното дрво во тоа жешко попладне, а во него сè уште гореше силен оган, што го зафати со последните чекори до дома. И сонцето е уште високо и силно пече, и огнот во него уште силен како да не им веруваше на очите. Конечно дома.

Секогаш кога ќе пристигнеш некој во селото, сите брзо дознаваа. Веста за доаѓањето на печалбарите како молња се рашири. Почнаа да доаѓаат соседите, роднините, селаните... за да се поздрават со печалбарот кој дотогаш на најдолго време го имаше напуштено селото.

Куќата беше полна со радост.

Вечерта радоста излегуваше од покривот.

А Костадина го потиснуваше тагата. Дури и дома, а не само во Детроит.

8.

Најхрабрите мажи, и не само тие, туку сите на кои преку глава им било слугувањето за Турците и кои од нив виделе голема мака се подготвуваа за голема борба. Не се трпеше повеќе тиранијата, кога човек не може глава да дигне, па и Костадин кој веќе знаеше што е борба против аскер и качаци, се снабди со пушка. Пушката што ја имаше пред да замине за Америка, веќе си ја присвоил најстариот син Васил кој со својата одбрана дружина веќе крстосуваше во Поречието и во Копачијата. Костадин со неколкумина горнопоречани заминува во шумите накај Брод и Барбарос. Сакаше да биде во иста чета со сина си – ако долго време не можеа да бидат заедно, барем сега во шумите поречки да може да се гледаат. Нивната група ги менуваше местата, многу често доаѓаа курири, а потоа групата стапуваше во движење. Ноќе одеше и во полските села накај Прилеп, но најчесто беше во поречките шуми, на Бушова Чешма или накај горна Велика Река. Сретнуваа повеќе групи со оружје и знаеја дека секој што има пушка се подготвува за борба и се чекаше да почне големата борба – сите заедно да удрат на аскерот.

Така крстосува со недели. Костадин реши да се врати на ден-два до Ботуше, оти имал работа, а зошто отиде до дома не му кажа ниту на сина си. Кога повторно дошол во шумата каде што ја остави групата, веќе никого немаше, се обиде со луѓе од довербата по селата и бачилата да ѝ ја најде трагата. Дозна дека

групата заминала кон полето, тргна и тој, но... натаму веќе не беше сигурен патот. Се врати назад, два дена остана во шумите кај Брод, а таму ја немаше ниту дреновската чета. Тогаш стигна абер дека почнала големата борба и дека сите чети и сиот народ се востанати. Во Дреново дочека една чета од средно Порече која беше тргната за Крушево. Таму веќе се славеше, а луѓето беа растрчани, во нивниот чекор како да не се чувствувааше маката што ги притискаше цел живот.

Во крушевските кории неговата чета остана со задача да извидува и да ја чува слободата. Кога дојде денот каков што дотогаш немаше, како што дотогаш не се стемнило од чад, и никогаш дотогаш толку не се слушнале ниту грмотевици, денот кога имаше јунаштво како никогаш дотогаш, а се избираше само меѓу слободата и смртта, Костадин војуваше против аскерот што доаѓаше откај Бушова Планина.

Тој ден, кога најголемиот влог на комитите им беше животот, Костадин беше ранет. Иако ранет, благодарение на својата вештина за борба, што ја имаше одамна стекнато, излезе на крај со противниците што му доаѓаа спроти него, а откако се повлече во шумата беше во состојба сам да си помогне. Полека допатува во Дреново, но не сакаше никому да му биде товар и тргна чекор по чекор, колку што може да отима од патот кон среднопоречките села, а оттаму да замине дома.

Потребни му беа неколку дена за да стигне до Ботуше.

Кога влезе во дворот жена му Евдокија беше облечена во црно.

– Погрешен абер си добила. Како што гледаш, жив сум – ѝ рече.

Евдокија не можеше збор да изустуи.

Побрзо од него во Ботуше стигнала веста за смртта на сина му.

Следниот ден стигна абер за смртта на брат му Миле.

Влезе дома, го отвори ковчегот во кој се чуваше сведенската руба, извади црвено платно, го врза за најдолгиот драг што го најде во дворот и го закачи на чардакот.

Наредните неколку месеци по Големото востание живееше во поречките шуми, бачила, воденици, колиби.

Правдата ја зеде во свои раце.

Демнеше душмани.

И по зимата многу често беше во своите тајни живеалишта. Едно време помина и во пештерата кај Зркле со големиот војвода, кому му требаше негa по ранувањето.

Откако таму дојде Ацев од Прилеп, се врати дома и чекаше да чуе кога ќе има повторно голема борба. Ако го служат годините.

Кога имаше 62 години повторно имаше голема борба. Наместо тој замина најмалиот син Јанко.

Доброволно.

Следните години имаше повторно борби.

И Јанко повторно војуваше.

Но принудно.

Тие борби беа големи само по пустошите, сметаше Костадин.

Тој и натаму ја чекаше Големата борба.

Огнот во него никогаш не згасна.

9.

Откако поминаа неколку недели од враќањето од Америка и откако се принавикна на утрата, на денот и на ноќта во Ботуше, еден ден во селото за Костадина пристигна „книга“, како што го викаа писмото. Такви пишувани абери ретко пристигнуваа во Ботуше и кога ќе се случеше тоа – сето село дознаваше.

Гледа Костадин – бела книга од Америка.

„Кој ли го испратил ова?“ се прашуваше и не можеше да претпостави од кого може да биде.

Веднаш го заврте и – неговата адреса од Детроит. Во моментот беше збунет и помисли дека некој во негово име испраќа книга, без да забележи дека не е адресирана до него. Сè му се разјасни откако забележа дека писмото е испратено до жена му. Сфати дека тоа е задоцнето писмо што го има испратено тој, додека беше во Америка.

Кога го отвори, се виде себеси.

На „чудната книга“ што пред една година им ја испрати на своите дома.

На којашто требаше да му го гледаат ликот. За да не го забораваат. А дечињата да го запаметат. Ако му беше нему тешко да се потсетува на ликовите, тие барем да го гледаат на книга „нацртан“ подобро од ликовите на иконите и на фреските.

Откако се врати воопшто не се сети да праша дома за чудната книга што ја имаше испратено.

По враќањето од далечниот свет, се измени светот во него. Како да живееше нов живот во кој ги запознаваше своите чеда.

Во тој момент „чудната книга“ повеќе не му беше толку важна.

II.

1.

– Кога си сторил ниет и кога си толку решен, јас не сакам да ти повелеам поинаку и имаш изим да одиш на гурбет. Ако сум заминал јас кога малкумина одеа, зошто ти сега да не заминеш кога сите бегаат од овие пусти војни. Ако сум заминал јас најдалеку што се можело – дури во Америка, зошто ти да не одиш во Солун – ене каде е! – му рече Костадин на сина си Јанка додека вечераа крај огништето, каде што обично се коваа сите поважни планови и се носеа сите главни семејни одлуки.

– Времињава никако да се смират за да живее раат човек и да закуќи – продолжи Костадин. – Цели три години минаа како замина Турчинот, и наместо да е поарно – бетер е... Пустото турско помина, нема веќе турски аскер, ама по оваа наша земја војска – колку сакаш. Една заминува, друга доаѓа; едната ни вели наша била, другата исто така, а и едната и другата ни дошле од другаде и саде за пукање дошле, а дошле војски дури и од големите земји, од мајчина им, па овде нашле село без кучиња после турско, и саде пустат и носат пакост. И, ај, како да ти речам, синко Јанко, да седиш дома, да работиш а ништо да не заработиш, освен некоја мобилизација во тие врашки војски што начекале на туѓо да се прават стопани. Во Солун барем ќе се спасиш од нив и барем ќе

фатиш некоја работа и ќе скрпиш некаква печалба. Овде гледам дека нема фајде, и тоа што ќе го собереш, уште во амбар невнесено ќе го собере некоја војска. Бериќатворси од твојата работа, ама на убави години си, оди да видиш бел свет, да видиш корист од твојте раце, па кога ќе се смират времињата ќе си дојдеш. Од мене, синко, имаш благослов, со среќа нека ти е!

По овие зборови му олесна на Јанко, иако очекуваше ваков одговор, но на трpezата крај огништето малку се зборуваше додека се вечераше. Сепак, семејството не беше толку радосно што Јанко ќе замине од дома, оти веќе истото тоа семејство имаше почувствувано и знаеше што значи да се оди на печалба.

– Сполај ти, татко – рече Јанко додека се слушаше само тропкањето на дрвените лажици на трpezата.

Се заблагодари кусо и искрено за одлуката која беше конечна, зашто беше потврдена од главата на семејството.

– Нека ти биде со среќа синко, печалбата – додаде мајката Евдокија – само гледај да не останеш долго на гурбет. Веќе имаш 25 години, а уште не си женет, треба да мислиш и на тоа, спечали што ќе спечалиш и враќај се. Треба да се мисли и на куќа и пород. Штом не е толку далеку, да се вратиш побрзо, оти јас убаво си знам колку долго трае таа пушта печалба. Татка ти го чекав десет години, а како да го чекав десет животи.

– Ова е нешто друго, Евдокијо! Јанко не оди преку мориња – рече Костадин.

– Не оди преку мориња, ама ќе оди преку неколку планини и реки. Вие кога бевте на пазар до Солун, две недели одевте натаму и наваму. Не е тоа малку.

– Малку е малку, Евдокијо! Јас кога одев во Америка, немаше крај на патувањето, деновите не се

броеја. А Солун? Што е Солун за Америка? Качи се на Солунска Глава – Солун ќе го видиш! Од Солунска Глава ги гледаш и Солун и Ботуше. Америка не можеш да ја видиш од ниедна планина. Тоа ти е ценем зад ценемот. Јанко ќе оди во наши краишта кај што се збори наш јазик и кај што понекогаш одат луѓе од нашиве села. Можеш да сториш абер по некого, да чуеш како му е таму, да чуе за нас. Нема да му биде тешко да се снајде со работа и со преносиште, оти ќе го пратам кај филан и филан луѓе – знам јас луѓе чорбациии што се родени во Прилеп, а сега се преселени таму. Тие се ербап луѓе, со години со товарени маски одев кај нив на дуќан во Прилеп, по убаво се знаеме и нема да го остават Јанко без да му помогнат. Нека помине зимава и нека му е среќен патот што ќе го фати. До пролет можеби ќе заврши и оваа војна, па и за него ќе биде поарно...

– Да даде Господ побрзо да заврши – се уфрли Евдокија.

– Дај Боже, да заврши, оти вакви војни за никогу не се на арно! Цел свет како да се кренал на оружје. Ваква војна ниту имало, а богоми ниту ќе има. Во вакви времиња, не можеме многу – многу да одиме по пазарите во Гостивар или во Прилеп. Не може човек нешто да продаде и да купи оти патиштата не се сигурни. Саде војски среќаваш, саде пукање од некаде се слуша. Цабе дрвјата раѓаат емиш, кога не можеме да го носиме на пазар. И сирењето ќе ни остане непродадено, а не се истерува годината без сол, шеќер и газија. Без сол ни сирење нема да направиме... А налет тоа, па и мене ме навјасаа годините... Ај, тие не се многу, ако бев арен со здравјето. Дванаеста година помина, ама мене ранава не ми поми-

нует. Ееех..., налет да беше и раната, само Васил да не паднеше во крушовските кории... – со воздишка, повеќе како за себе, рече Костадин и направи мала пауза, зашто сè уште го болеше загубата на најстариот син и таа рана му беше многу потешка од незалечената рана на левата рака.

– Како што гледате – рече потоа – јас не можам многу да помагам, па синови мои, сами помагајте си. Ти, Јанко, ако одиш на печалба сам ќе одиш, во Солун сам ќе бидеш и сам ќе се снаоѓаш и ќе си помагаш, а дома ќе останат Аврам и Мојсо, тие ќе можат сами да ја работат сермијата. И дечињата веќе им се пораснати за да бидат одмена. Само... ти, Јанко синко... ќе мора сам да одиш во Солун, јас не можам да те ставам со пријателите што се таму, оти здравјето не ми е као што ми беше. За тебе Солун ич не е далеку, ама за мене е премногу далеку. Еве... само што фати зимава, мене уште повеќе ме фати ранава и не попушта.

Што од раната на раката, што од раната на душата, таа зима Костадин повеќе беше во постела отколку на нозе. Тоа траеше цела зима, а зимата беше долга и сурова. И дури откако пукна пролетта, Јанко своето патување за Солун го одлагаше со недели поради лошото здравје на татка си. „Татко има две, рани, си мислеше Јанко, ама можеби го боледува и своето печалбарење. Не му треба сега и моето заминување на печалба. Не дошол ножот до коска...“

Но откако пролетта веќе беше заседната по ботушките градини и падини и откако веќе беше навлегла и во душата на Костадина, Јанко тргна по патот на татка си, зашто само така ќе дознаеше колку е мачен и неизвесен тој пат.

2.

Есента истата година, која беше трета есен откако започна најголемата војна дотогаш, по неколкумесечен гурбет, Јанко се врати во Ботуше. Таму зимата порано доаѓа, но Јанко стигна пред неа, кога веќе беа завршени сите работи со собирање на есенината. И на одење и на враќање од Солун, патуваше со ризик, затоа што низ Македонија се водеа војни за кои тогаш малкумина знаеја зошто се водат, но кога се врати дома, кај семејството имаше малку повеќе спокојство отколку кога замина. Се чувствувааше задоволство по собраната есенина со која требаше да се протера зимата, но и поради враќањето на Јанко и поради подобреното здравје на главата на семејството. Можеби раната на душата не, ама раната на раката на Костадина му беше позалечена, благодарение на лекот што го доби од еден многу проучен исцелител со ретки треви во едно од гостиварските села. Натерани од маката, го однесоа таму Костадина, треварот му направил специјална маст, а по неколкунеделно мачкање од иљачот на Костадина му беше многу подобро.

Расположението што завладеа во куќата на Костадина само ја потврди намерата на Јанко повторно да се врати во Солун. Тој најмногу допатува за да ги види блиските и за да дознае какво му е здравјето на татко му. И кога замина од Солун со газдата беа договорени по шест недели, повторно да се врати и да продолжи со работа во неговата работилница. А,

газдата пак, беше пријател на татко му, токму еден од неговите познаници кај коишто тргуваше понекогаш во Прилеп. Како вреден и чесен еснафлија работата во Прилеп му одела на подобро и човекот решил среќата да си ја проба во поголем град – во Солун. Таму првин бил трговец, а потоа се свртел на занаетот што го учел уште во детството – почнал да работи со тишлерство. Работата му тргнала, па си го преселил и семејството.

Јанко не беше тишлер по занимање, но беше човек што израснал во планина каде што има многу дрвја, па доволно добро го познаваше дрвото, што не му беше тешко да му помага на мајсторот – неговиот газда. Знаеше кое дрво со каков квалитет е, со каква цврстина, еластичност и трајност е, познаваше секоја штица од кој вид дрво е. Беше човек со трпение и со желба кога работи нешто да го сработи како што треба, а тоа значи дека имаше дарба за занает каков што имаше пријателот на татко му.

Во работилницата на мајстор Петре, Јанко првин работеше помошни работи – потсредуваше, прередуваше, придржуваше, заделкуваше, застружуваше, потсекуваше, потоа ги засекуваше и ги дотеруваше летвите и штиците откако ќе му ги обележеше мајсторот и за неколку месеци стана вистински мајстор. Покрај мајстор Петре научи да прави столчиња, врати, прозорци, колекти, дури и ситна дрвена покуќнина. Имаше среќа што се погоди кај мајстор добар и по душа и по занаетот. Мајстор Петре имаше дребни деца, женска челада – две убави момичиња и немаше причина да си го прикрива занаетот. Јанко беше толку убаво прифатен што собичката зад работилницата мајсторот му ја отстапи за живеење.

Пред да почне вистинската зима Јанко веќе беше подготвен повторно да ги напушти најблиските роднини и да замине за Солун. Во Ботуше и на падината на Добра Вода веќе се чувствуваше зимата, но знаеше дека во Солун е многу потопло и дека времето не е никаков проблем за патување.

Времето до Солун ќе ме служи добро им велеше на своите, но мора да се оди со голем мукает оти накај Солун многу се пука и имаше големи битки.

– Во Солун назима снег не држело, но во последниве месеци, таму многу војска пристигнуваше што земјата не ја држи. Да даде Господ да се смири војната, а сè друго таму е убаво.

Четириите недели што ги помина во Ботуше му беа доволни да им помогне на браќата да наберат и да донесат дрва за цела зима, зашто само таа поголема работа дотогаш не беше завршена во куќата на Костадина, како и да се изнавиди со домашните и со другарите во селото.

Патот до Солун навистина беше несигурен многу повеќе отколку пред неколку недели кога доаѓаше за Ботуше. Поради страшните пукотници и поради долгите борби, Јанко мораше да попричека во некои места, дури откако ќе стивнеа татнежите повторно го фаќаше патот под нозе. Така, што со причекување, што со притаено и претпазливо минување кај опасните места, а такви беа многу, до Солун патуваше неколку дена повеќе отколку што требаше. Војска на секој чекор, дури до Солун, во разни униформи, дојдена од разни страни, не знае човек која е лошата, која е добрата. Чадови и луѓе што бегаа, исто така, имаше многу, а сето тоа како да го исплаши Јанка. Го почувствува најголемиот страв од војната што се

водеше во Македонија и ја виде најголемата беда што можеше да се види кај луѓето што им ја носеше таа војна.

И покрај тоа што стигна жив и здрав во Солун, кај Јанко беше присутна вознемиреност поради тоа што го виде, но и поради неизвесниот живот далеку од своите најблиски роднини. Меѓутоа, вознемиреност и страв забележа и во очите на мајстор Петре.

Настаните бргу се менуваа, војната беше во голем замав, брзо се менуваше и животот во Солун. Во тие времиња, кои повеќе беа невремиња отколку времиња, за мајстор Петре имаше сè помалку работа, а сè повеќе давачки, сè помалку заработувачка и помалку за живејачка. Конечно, веќе не беше време да се работи занаетот и да се заработи од него.

– Како што гледаш Јанко, од дуќанов нема леб ниту за мене ниту за тебе – почна да му се жали мајстор Петре. – Оваа војна никако да заврши, сите нè запусте, треба да се бара некое чаре. Со жената сè повеќе мислиме на тоа и на ниет сме нешто да смениме. Да мениме занает не оди, па на ниет сме да бегаме од Солунов...

Јанко без да се помести, без да мрдне, без да каже збор, но со подзината уста го слушаше внимателно, изненаден од ваквата најава на мајсторот. А само што се врати во Солун за да ја продолжи печалбата. „За цабе рескирав на таков пат до Солун“, си помисли.

– Но каде да се оди момче – продолжи мајстор Петре. – Угоре високо, удолу длабоко, ни усвет човек не може да фати. Од војна и пустош не се оди нагоре по Вардар, а од другава страна има море. Изгледа, полесно ќе да е да се бега низ морето...

– И јас, мајстор Петре, многу пукања се изнаслушав и многу опустено се изнагледав дури доаѓав до Солун, а тоа на арно не ми мириса – конечно се прибра Јанко и изусти неколку збора. – Белки нема да дојде до таму работата и да се бега одовде.

Мајсторот го погледна мирно и долго со речиси втречен поглед, без да трепне, па му се обрати.

– Јанко, не те знам долго, но те познавам добро, те засакав како своја рода, па отворено ќе ти кажам накај ни оди умот мене и на жената. Почнавме да подговараме да си го продадеме имотот и да фатиме усвет со некој од бродовине на пристаништето – или Америка, или Австралија, друго чаре нема. Каде сите, таму и ние. Сè повеќе луѓе заминуваат, не бегаат од арно, санки и досега било толку арно, но белки тие луѓе одат на поарно. Синоќа се договоривме со жената, ако најдеме муштерија да го купи дуќанот, заминуваме. Ако дојде до тоа, не е сигурно дали после ќе имаш работа. Не е време да се враќаш дома, само што дојде. Ама, те сметаме за близок, па ќе ти речам вака: Ако замине далеку, а ти ако немаш каде, тогаш дојди со нас, каде ние – таму и ти.

– Сполај ти, мајсторе, убаво од тебе, белки сè ќе излезе како што треба – рече Јанко, поослободен од првичното изненадување по последните зборови што ги слушна од мајсторот.

По неколку дена, на затворање на дуќанот, мајстор Петре го покани Јанка на вечера, му рече дека домаќинката спрема убаво јадење за сите.

Всушност, одоколу го покани на муабет за да му ги соопштат новите планови. Знаеше дека на вечера, кога сите се на трпезата, се соопштуваат најважните семејни одлуки. Претчувствуваше дека вечерта треба да чуе нешто од газдите, го јадеше јансата дека

конечно мајстор Петре ќе му каже дека на работата кај него ѝ е дојден крајот, а со тоа и на неговата печалба во Солун. Не се надеваше многу дека ако дојде до тоа ќе најде друга работа во големиот град крај Белото Море, оти војната донесе сиромаштија, па при сиромаштијата нема работа за дуќанциите, а уште помалку за гурбетциите.

Откако ја стави лажицата во ваганот, што значеше дека вечерата завршила, мајстор Петре со бавни движења си ја забриша устата и се стокми да каже нешто.

Јанко го слушна тоа што го очекуваше, што веќе го имаше чуено од мајсторот, но сега кажано пред неговата домаќина и на домаќинската трпеза.

Никој не беше изненаден од кажаното и никој не беше задоволен.

Тешко им беше и на домаќините и на Јанко.

Повеќе молчеа отколку што разговараа.

Семејството на мајстор Петре повторно требаше да се сели и по третпат да закуќува. Јанко повторно требаше да се подготвува за патување: или да се враќа од каде што штотуку дошол а како да минал покрај пеколот, или пак да замине на долг пат и во голема неизвесност, зашто мајстор Петре и таа вечер му предложи ако сака да замине со нив.

– Штом така велиш мајсторе, каде што ќе одите вие, таму и јас. Друг пат не гледам, назад не ми се враќа, а и татко ќе ме разбере правилно и без негов изим, оти и тој на времето го направил истото и заминал надалеку.

По вечерата завладеа тагата кај сите и не ги напушташе додека не им влезе сонот под клепките доцна во ноќта.

3.

Мајстор Петре имаше неколкумина пријатели во Солун, некои од нив семејни пријатели и повеќетемина беа од неговиот Прилеп, па имаше со кого да се поздрави. Јанко не беше долго заседнат во Солун и немаше со кого да се поздрави на заминување, но кога бродот се одвои од копното, кога се заниша на првите поголеми бранови, се растрепери и неговото срце. Не се делеше од никого, а плачеше. Плачеше тој, плачеа децата на мајстор Петре, плачеше мајсторот, плачеше жена му – плачеа сите. За што? Од што?

Не се поздравија со никого од блиските роднини, но со одењето надалеку, се поделија од својата рода, од својата татковина. Плачењето беше вообичаено кога заминуваа македонските гурбетчии, кога тргнуваа далеку во светот каде што одеа со верба на поарно, затоа што маката беше секојдневје во нивниот живот.

Замина без разделба од најблиската рода, но Јанко успеа да испрати абер до неа. Им остави аманет на пријателите прилепчани – кога ќе отидат во Прилеп да сторат абер по некои пазарции од Ботуше дека Јанко заминал во Австралија. Не доживеа тешка разделба на пристаништето во Солун, но можеби токму затоа тешко му падна патувањето – сето време силна тага му ја тиштеше душата. Замина непланирано, такаречи одненадеж, без знаење на татка си, но такво беше времето, така течеа работите, што во тој момент тоа изгледаше најразумно решение.

Патуваше долго, со седење во затворен простор – на бродот, а тоа тешко го поднесуваше. Не го соби-
раше ниедно место, стана нестрплив ама немаше каде
да оди. „Да скокнам в море па да се вратам, не можам
– си мислеше – но можам да се вратам кога ќе напол-
нам четириесет години. На таа возраст, а кога јас сум
имал три месеци, татко ми заминал во Америка. На
тие години ја напуштил нашата куќа, а јас на тие
години морам да се вратам“.

Тогаш сфати колку му било тешко на татко му
кога заминувал на печалба, ја сфати тежината на
печалбарските раскажувања на татка си, но се наде-
ваше на полесна печалба и на поподнослива живејач-
ка во туѓина.

Мислата, долга и тешка, го носеше на своите
крилја до најоддалечените предели на тагата.

Тагата што сите ја понесоа со себе.

Измешана со носталгија, меланхолија и тегобност.

Тоа им беше најтешкиот товар што го понесоа
со себе.

Јанко немаше многу нешта да понесе со себе.
Само неколку лични пљачки.

А мајстор Петре?

Покуќнина преку мориња и океани не се носи.

Птиците преселници не носат ништо со себе.

Во нов свет, се создава нов дом, почнува нов
живот, сè почнува од ништо.

Сепак, мајстор Петре, на патот на својата неиз-
весност, понесе нешто повеќе од личните работи на
своето семејство.

Не можеше да одолее да не ги земе полесните
алатки од својата работилница. Ниту имаше планови,
ниту знаеше што ќе работи во далечната Австралија,

но за секој случај ги понесе. Не дека таму нема такви алатки, се разбира доколку продолжи со истиот занает, но се чувствуваше посигурен со нив, полесно му беше напуштањето на работилницата и на домот во Солун, зашто тоа беше алатот што му носеше леб.

Никому не му беше лесно.

Во градите на Јанко нешто силно брануваше, како вечно немирните води на океанот.

Најмногу од сè на бродот имаше време за мислата, мачна и тешка. Неспокојна до немајкаде.

На Петрета му се обраќаше со „мајсторе“. Му беше мајстор што му го даде занаетот, Петре беше негов газда, а патуваше, така рече, како член на неговото семејство.

Патуваше во неизвесност.

Не знаеше точно каде, знаеше само зошто.

Каде ќе стигнат?

Кој ќе ги прифати?

Патуваше со својот газда, а не знаеше дали сè уште му е газда. Дали и натаму ќе биде негов газда. Дали по завршувањето на овој долг пат по водата секој ќе си фати свој пат?

Патуваше како дел од семејството на мајстор Петре. Со тоа полесно стигнуваа до утехата. Кога ја имаше.

Сепак, никому не му беше лесно.

Просторот им изгледаше бесконечен. Времето бескрајно.

Како да патуваа низ вечноста.

4.

По бесконечното патување, конечно на земја. На континентот што тие години прифати многу луѓе од европските краишта каде што се пукаше многу, се страдаше многу и завладеа голема беда.

Бегалќи од пеколот во Европа, новодојденците имаа чувство дека се упатиле во земјата на спокојот и надежта да се направи нешто ново и убаво во животот.

Уште со доаѓањето во Солун Јанко забележа неспоредлива разлика од своите краишта. А пак со доаѓањето во новата земја различноста беше уште поголема. Таа за него беше навистина нов свет, поинаков од сето она што дотогаш го знаеше, иако, небото и природата му изгледаа исти како во македонските предели.

Нова земја, нов свет, нови обичаи, друг јазик.

А нов дом?

Не можеше да замислува нов дом. Преокупиран беше со исчекувања и неизвесности.

Во новата земја, сепак, не беа тргнати и не беа стигнати потамина. Имаше некаков ред во прифаќањето на луѓето што првпат стапуваа на нејзината почва.

Мајстор Петре и овојпат ја презеде грижата за Јанко. Како за своето семејство, така и за него.

Заедничко им беше патешествието, заедничка им беше и неизвесноста.

По еден час возење по малку правлив пат и многу подобар отколку што се патиштата во неговата

родна земја, со автобус, во каква што машина дотогаш се немаше возено, Јанко и семејството на Петре од Сиднеј стигнаа во едно гратче кое со поглед можеше од едниот да му се види другиот крај. Не беше големо ниту колку Солун, ниту колку Сиднеј, па на Јанко му се чинеше како згодно место за живеење. Се разбира, ако е тука крајот на нивното патешествие. А дали е крајот зависеше од многу работи, а најмногу од тоа дали ќе имаат среќа и дали Господ ќе им помогне да се сместат добро и да најдат некаква работа за да си ја обезбедат живејачката. А сполај му на Бога, си мислеше Јанко, што на овој свет има земја што прибира вакви страдалници.

Во таа земја со нови страдалници со сонови за нови домови, и Јанко и мајстор Петре најдоа работа во истото гратче, на исто место – во една фабрика во којашто се правеше хартија. Ниту едниот ниту другиот дотогаш виделе и знаеле како се прави хартија, ниту едниот беше мајстор, ниту другиот калфа, туку и двајцата работеа работи што им беа подносиливи и што им се допаднаа повеќе од мајсторската работа, затоа што си обезбедуваа парче леб и можеа малку да му се препуштат на спокојот. Тука само што им почна сонот за новиот живот, за новиот дом, иако за почеток убаво им изгледаше заедничкото живеалиште што им го даде новата земја.

По првото писмо што го имаше напишано во животот, кога им го предаде на познаниците прилепчани како абер до неговите роднини во Ботуше, а пред да го напушти Солун, Јанко реши да им напише уште едно на таткото Костадин и мајката Евдокија.

Оти премногу го навјасала мислата за нив, за нивното здравје. За далечината и за туѓината.

Им пишуваваше за сите свои патешествија.

И за сите новини, што му се случуваа.

„Оваа книга е најдоброто здраво-живо што можам да ви го пратам“, им пишуваваше.

Од толку далеку ништо друго засега не може да се испрати.

„Толку е далеку! Не можам ни да си замислам колку. Од Солунска Глава не може да се гледа толку далеку“, им пишуваваше.

Им пишуваваше дека дури и на другата страна на светот има луѓе нашинци и тоа му ја олеснува живејачката и разбирачката со овдешните.

Им пишуваваше и за планот за враќање кој веќе го сковал веднаш штом пристигнал.

Им пишуваваше и за многу други работи, за да си олесни себеси и да им олесни малку на татка си и на мајка си во Ботуше.

Дури откако пристигна на толкава далечина од своето огниште, можеше сосема да разбере низ што поминал татко му по Америката, зошто растел без него, зошто во раните детски денови не узнал и не видел татков лик, зошто мора да биде таков животот...

По три години Јанко го напиша третото писмо со три новини во него.

На мајка Евдокија и на татко Костадин прво им ја соопшти најстарата вест – дека пред две години се оженил со Лена, нашинка од Лерин, потоа дека таа само што му родила машко дете, а тоа е крстено Васил, исто како најстариот брат на Јанко што загинал во крушовските кории.

Од татка си не можел да добие благослов за женидбата, но ја добил од мајстор Петре. Дотогаш тој му беше како татко. Од тој момент беше кум на семејството на Јанко.

5.

Како што минуваше времето, така немаштијата полека минуваше во имаштија. Ама не имаштијата како изобилство, ами имаштија на трpezата. Да има секој ден, да не остане гладна душа. Да не дојде нужда за лебот.

Во животот на Јанко првпат беше така.

Иако некогаш и татко му беше на печалба.

Сега му беше полесно, затоа што за домот и трpezата, за своето семејство се грижеше заедно со Лена. Задомувањето му одеше полесно благодарение на благородноста што беше ја имало во душите на родителите на Лена. Тие родните краишта ги напуштиле петнаесетина години порано, набргу по илинденските битки, кога исто така беше тешко да се живее во Македонија. Веќе имаа пуштено корени во новата земја, а на тие корени се потпре и семејството што го создадоа Јанко и Лена. Ленините родители го прифатија како своја фиданка и тоа семејство за Јанко беше третото што го чувствуваше како свое.

Семејното стебло на Јанко растеше брзо, како што растеше јаболковото дрво што го засади во родниот двор во Ботуше на заминување – како што направи и татко му кога се вдаде на пат за Америка.

По раѓањето на Васил, Лена на свет му донесе уште едно машко, па женско дете. Со нивните имиња – Костадин и Евдокија, само беше потврдена смислата и беше разубавена крошната на тоа стебло.

Васил, Коста и Ева, како што ги викаа, за Јанко беа најголемата врска со својата најблиска рода во старата татковина: нивните имиња секојдневно го навраќаа кон своите најмили и кон детството и младоста, минати на ридишта и падини незамисливо многу далеку од сиднејските прерии.

Ветувањето што си го имаше дадено, дека ќе се врати во својата родна земја кога ќе наполни четириесет години, Јанко не го заборави, ниту сакаше да го прекрши.

По четиринаесет години минати во Австралија се реши да тргне на пат за родниот крај, ама не да се врати за да живее таму, туку да го посети и да си ја види својата блиска рода. Тој беше човек со корени и во старата и во новата земја и не можеше тукутака да се откаже од својот нов дом.

Со дилемата да се вратат или не, живееја многумина доселеници од Македонија.

Секоја дилема си има своја причина, како што секоја планина си има своја тежина, ама наспроти носталгијата за родниот дом, главната причина за таквата дилема беа сè уште несредените состојби во македонските краишта кои беа поделени на три дела од војските што до пред неколку години крстосуваа по нив. Иако беа далеку, тие знаеја дека ниту во јужна, ниту во северна Македонија се живее мирно и во благосостојба. Во секој случај, не се живее како што може да се живее во новата земја. Прво да видат како е таму, па потоа ќе решат кога конечно ќе се вратат.

На долгиот пат за Македонија, Јанко тргна заедно со Лена и дечињата. Лена уште како дете го имаше напуштено Лерин, па поради тоа со нетрпение очекуваше повторно да ги види пределите од спомените за детството.

По пристигнувањето во Солун, прво се упатија за Лерин. Со намера да ја видат родната куќа на Лена.

Ја видоа оддалеку. Не го виде Лена тоа што го очекуваше. Како да стапнала во туѓ свет во којшто има само парчиња од своите спомени. Тоа не беше родината од времето кога ја напушти.

Нова власт – нов режим за средување на спомените.

Во Ботуше осумдесетгодишниот Костадин веќе имаше абер дека тоа лето околу Петровден ќе стигне син му Јанко од најдалечната земја. Затоа Јанковото пристигнување не беше изненадување. Но беше изненаден Јанко од тоа што го гледаше во Македонија и во неговите родни предели. Очекуваше дека во меѓувреме работите многу се смениле на подобро, ама се излагал во своето мислење. Сфати дека борбата на татко му била залудна, зашто наместо многу војска сега во својата родина сретнуваше многу џандармерија. И самиот не знаеше од колку џандарски патроли беше запрен додека не стигна во Ботуше. А таму? Таму сè уште како во турско.

Сепак, радоста од доаѓањето беше присутна во душата на Јанко.

Ниту тој можеше да се изнарадува што повторно ги гледа татка си и мајка си, браќата Аврам и Мојсо, петте арслани на Мојсо – Богдан, Огнан, Јане, Сергеј и Дојчин, кои беа во заедница со остарените Костадин и Евдокија. Ниту сите тие можеа да се изнарадуваат што го гледаат Јанко со жена си и трите дечиња. Иако мали, Јанко сакаше да ги доведе и своите чеда во својот роден дом, за да имаат и тие спомен од детството што е врзан за родното огниште на татко им, доколку нивната среќа во животот ќе им биде родната Австралија.

Немаше граница меѓу спомените и сегашнината.
Едно видување – еден век.

Со доаѓањето во Македонија имаше расчистено со една работа: не е време за конечно враќање. Но пред себеси си вети дека ќе го стори тоа за десет години.

А по десет години не беше време за патување во Европа, а уште помалку за живеење. Се ширеше нова голема војна, а од таквите проклетства неговата татковина не беше одминувана и поштедувана.

На година по враќањето од Македонија ја доби тажната вест во која се велеше дека татко му го напуштил овој свет, а тринаесет години по посетата ја доби веста за смртта на мајка си Евдокија.

По завршувањето на втората голема војна веќе дефинитивно немаше доволно силни причини да се врати таму каде што е роден, иако сите години дотогаш носталгијата му ја разоруваше душата.

Носталгијата и натаму го немаше напуштено, но неговото ново семејно стебло имаше пуштено длабоки корени во австралиската почва. Васко, Коста и Ева веќе си имаа создадено сопствен свет на живеење.

Јасно му беше како бел ден над Сиднеј дека судбината му го одредува животот, а не како што сака тој. Во Солун не дојде за да замине подалеку, ниту во Австралија дојде за да остане.

Одеше таму каде што го водеше судбината, а таа мора да си врви.

Во годините на големата војна, а уште повеќе потоа, судбината доведе во австралиската земја многумина од јужните македонски краишта. Стигнаа дури и страдалници од родот на Лена. Додека сите тие бегаа од родината, Јанко не можеше да се реши да отпатува таму.

Како што минуваше времето кај него сè повеќе тлееше жарот што беше му го оставила носталгијата уште пред цела вечност. Веќе ја имаше спечалено белината на косата и само што го стекна правото на пензија. По петнаесет години одложување на патот до Македонија и по стивнувањето на пукотниците во нејзините јужни краишта, југот влезе во неговата душа, а тој првпат во авион кој надлетува мориња и кој брзо се бори со далечините.

х х х

Третиот ден откако влезе во авион во Сиднеј Јанко пеш стигна во Ботуше. До неговото родно место сè уште се стигнува по долго пешачење, но стигна во последните мајски денови кога природата под Добра Вода беше разбудена со сета своја убавина исто онолку колку што беше разбранувана душата на Јанко од сета возбуда што по дваесет години повторно го гледа својот роден предел.

Наредниот ден по пристигнувањето, кај својата блиска рода во Ботуше се всели нова радост. Синот на брат му Мојсо доби син. Благуна на Сергеј на свет му ја донесе првата рожба, а тој ден ниту дедото, ниту таткото на новороденчето не беа дома. Мојсо беше заминат на пазар во Прилеп, а Сергеј беше на служба во банката во општинскиот центар.

Кога третиот ден од раѓањето се вратија дома и двајцата имаа двојна радост – му се радуваа на новороденчето и на драгиот гостин од Австралија.

А драгиот гостин од Австралија беше како главен домаќин во домот во Ботуше во отсуство на дедото и на таткото на новороденчето. Дедо Јанко ја имаше премногу почитта кај својата рода, па ја доби чес-

та да кумува. Името на новороденчето го одбра по еден од следбениците на словенските просветители од Солун.

Имаше чувство како да се родил повторно.

Тоа лето го мина на крилјата на радоста.

Намерата го одведе и во Крушево. На ден Илинден.

Сакаше да му оддаде почит на братот си Васил. Му беше чест да биде со илинденците, соборците на Васил и на татко им.

Долго време го чекаше тој ден, зашто посетата на Крушево му беше планирана уште во Австралија. Таму многу се зборува и им се дава почит на илинденците и на нивното востание. На илинденската прослава отиде со браќата Аврам и Мојсо, а по три дена се врати со мала потиштеност. Очекуваше поголема и подостоинствена прослава и почит од тоа што го виде. Тоа не го оставаше рамнодушен, не можеше да сфати зошто во Сиднеј се организира подобра прослава отколку во Крушево. Не можеше да сфати зошто неговиот народ кога е слободен да избира како ќе слави, тоа не го прави според големи-ната на хероите и на денот. Ниту можеше да сфати зошто не е дозволено и е опасно да зборува за својот револт. Дури ни со своите браќа. Но за среќа тие уба-во го разбраа и со молчење го оправдуваа неговиот револт. Зашто сите тројца силно го чувствуваа огнот во себе што го запалиле таткото и најстариот брат.

Длабоко во себе уште посилено го чувствуваше своето родно огниште. Како никогаш дотогаш. Сè до длабоката старост.

6.

Дедо Јанко прво го запознав од слушање. На многу рана возраст. Откако почнав да сознавам и да паметам. Тој беше дел од приказните што ги слушав. Така стана мој омилен лик од убавите приказни.

Приказните ги кажуваа дедо Аврам и дедо Мојсо. Потоа, откако имавме нов дом во Гостивар, и татко ми. Понекогаш и мајка ми.

Сите раскажуваа со восхит. Од почит.

Приказната за него не се кажуваше одеднаш. Таа немаше крај.

Сите бевме радосни кога ќе пристигнеш писмо или поштенска картичка од дедо Јанко. Доволен повод да продолжеше приказната за него. На тој начин му го славевме името.

Еднаш во писмото имаше фотографија. Чудна книга со ликови, како што ја викал дедо Костадин фотографијата.

На неа дедо Јанко со семејството. Тој и баба Лена на средината. Десно пред нив синот Васил, од лево Костадин и Евдокија. Сите насмеани.

Татко ми веднаш ја врами и ја закачи на сидот над масата.

Од нивната насмевка се вселуваше ведрина во нашиот дом.

Фотографијата нè потсетуваше да почнеме разговор за него. Татко ми со задоволство и со страст зборуваше за него. Се гордеше со својот стрико. Го обожаваше затоа што бил умен, љубезен, принципиен-

лен, со цврст карактер, човек со идеали и со бескраен патриотизам. Ми кажуваше колку многу од него научил за историјата, иако не е историчар, колку комитски песни првпат од него чул, иако не живее во земјата на комитите. Во сето тоа и јас подоцна се уверив, кога првпат го видов по осумнаесет лета откако ме крстил.

Откако од едно писмо дознав дека ќе дојде имав многу необично чувство. Требаше првпат да го видам човекот за кого што толку многу убави работи имав слушано.

„Сакам да си го видам и внукот што го крстив“, имаше напишано во писмото и поради тоа веројатно кај мене беше силно тоа необично чувство. Токму поради тоа јас се радував најмногу од семејството на неговото доаѓање.

Затоа морав и јас да бидам меѓу роднините кои требаше да го пречекаат на аеродромот крај главниот град. Најдовме автомобил со возач за да го пречекаме и да го однесеме во родното место. Поинаку не се пречекува гостин како дедо Јанко.

За секоја сигурност на аеродромот стигнавме многу порано, точно напладне. Имавме кого да чекаме. Сето време на чекање го поминав на едно место во чекалната. Близу до звучниците. За да чујам добро кога ќе стигне авионот со дедо Јанко. Конечно беше најавено стигнувањето на авионот, а јас не се одвојував од звучниците. Како да очекував да го најават и доаѓањето на дедо Јанко.

Неговото име не го чув, но неговиот лик нестрпливо го очекувавме. Преку стаклото на чекалната. Во тој момент пред себе ја замислував фотографијата од сидот, на нашиот дом во Гостивар. Ликот на дедо Јанко требаше првпат во живо да го видам.

– Ене го стрико ми – прв го забележа татко ми Сергеј со радост на дете. Сите беа нè совладаае радоста и возбудата.

Дојде мигот кога и јас му пријдов и се прегрнав со човекот од фотографијата на сидот и од убавите приказни.

Се пофали за убавото патување, за брзото стигнување со авион. Всушност, сакаше да каже дека толку многу убаво му е што стигнал во родниот крај. А сè што сакаше да каже го кажуваше со обраќање кон мене. И сè што прашуваше мене ми се обраќаше. Од возбуда не престануваше да кажува и да прашува.

Долго време погледот му беше насолзен.

На неговата возбуда се надоврза моето љубопитство и на разговорот му немаше крај.

Имав чувство дека со него никогаш не можам да се назборам.

Уште во првите мигови на средбата во аеродромската зграда забележав дека своите 78 години многу лесно ги носеше на својот грб. Беше мошне витален, чекореше цврсто, не се заморуваше брзо. Како да се подмлади со доаѓањето во татковината.

Се упативме за родното Ботуше. Со автомобилот стигнавме до Растеж. Дотука имаше пат за автомобил и дотука траеше денот. По ноќевањето кај нашиот роднина, наредното утро го почнавме пешачењето во правец кон врвовите на Добра Вода. По близу четири часа стигнавме во селото.

Колку што ми треба да стигнам од крајот на светот до аеродром, толку време ми треба за да стигнам од аеродромот до овде – тивко заклучи дедо Јанко. Тагата од глетката на селото повремено му ја истиснуваше радоста.

За осумнаесет години, од неговата претходна посета селото беше многу променето. Ама не на арно, како што очекуваше дедо Јанко. Го болеше тоа што и натаму беше речиси недостапно, отпатно и беспатно, и што многумина си го фатиле патот под нозе и го напуштиле – кој поблиску, кој подалеку, а последната година-две, многумина заминаа низ Европа.

Дедо Јанко го жалеше селото, а мене ми се натажи душата од неговата жал.

Првото утро по пристигнувањето во Ботуше дедо Јанко извади две свеќи од куферот. Рече дека ги носи од Австралија зашто во Македонија нема такви. И навистина дотогаш немав видено такви, моделирани свеќи. Ме повика да му правам друштво, рече дека сака да оди на гробовите на татко му Костадин и мајка му Евдокија.

Откако ги запали свеќите седнавме на каменот близу до гробовите. Долго време гледаше во свеќите и молчеше. Ништо не сакав да го прашувам – знаев зашто размислува.

Многу сакав да слушам за Костадин Војводата, но тогаш ништо не го прашав за него. По долго молчење, почнав повремено да го прашувам и да му зборувам за нешто друго. Ништо не ми одговараше. Дури подоцна сфатив дека тој воопшто не ме слушал.

Во тие моменти тој не бил со мене.

Имал средба со минатото.

Всушност, тој и наредните денови живееше во минатото. Само за него ми зборуваше, со часови и часови, со денови и денови. Тоа беше негова исповед, симнување на товарот, како што ми рече еднаш, а имаше добар слушател за тоа. Можеби мојата љубопитност уште повеќе ја предизвика таквата опседнатост кај него.

Како да беше дојден на ацилак.

Тие години на радиото почнав да слушам една песна за Костадин Војводата. Бев сосема уверен дека таа песна се појавила поради кажувањето на дедо Јанко.

Сè уште сум уверен дека таа песна е токму за него. Оти друг војвода како Костадина немало. Тоа е точно – од дедо Јанко слушнав.

Сè што слушнав од дедо Јанко, сè е вистина.

Денот прекрши, сонцето се ближеше накај врвовите на Добра Вода, а ние сè уште бевме кај гробиштата. Требаше да дојде попладне за да помине времето на молчење и на средба со минатото за да почне дедо Јанко повторно страшно да раскажува.

Сакаше мене да ме сретне со неговото минато.

Сакаше сè да запаметам.

Раскажуваше ли, раскажуваше.

Повремено ќе ме запрашаше дали запаметив. Сакаше сè да ми каже за себе, за семејството, за нашата лоза...

Имаше кому да каже, оти јас знаев дека сè што кажува е вистина. Само вистината ја зборуваше.

Ми го раскажуваше минатото. Со ред. Лека-полека. Најмногу за татко му. Со куси паузи за воздишки меѓу речениците. За печалбарењето, за комитлакот, за патриотството, за животот некогаш во селото... Ја кажуваше приказната за себе.

На враќање дома стигнавме во дворот на куќата на дедо Јанко. Во куќата веќе никој не живееше. Пуста куќата – пуст дворот. Пустина му ја зафати и душата. Јаболкницата што ја засадил татко му на заминување за печалба ја немаше. И минал векот. Неговата сè уште стоеше, но потсушена.

– Ова ти е дрво со корен, ама со потсушена крошна. И нашиот живот е таков – ми рече. – И животот на селово станува таков.

Попладнето го довршивме во дворот со разговори за селидбите.

Не го чудеше што и јас, без благослов на родителите, веќе три години бев заминат далеку по работа. Од Славонски Брод дојдов заради него. Првпат по три години. Дури и јас се чувствував како гостин кај дедо ми Дамјан и баба ми Стојанка, во чија куќа татко ми живеел како домазет, а за мене таа беше родната куќа. Во неа ги минав моите први десет години.

За поновите селидби, за раселените роднини, јас зборував, а тој слушаше. И двајцата нè притискаше носталгијата. Тогаш му ветив дека приказната за семејната лоза еден ден ќе ја запишам.

х х х

Тоа трето навраќање во родното место беше настан и за дедо Јанко и за неговите ботушани. Тоа беше видливо уште од мигот кога пристигна.

Кога доаѓаше во Ботуше, како да слегуваше Господ на земјата. Така го прифаќавме неговото присуство. Од почит.

Утрото на третиот ден по доаѓањето во селото, веднаш по појадокот, излеговме со дедо Јанко под сенката на јаболкницата во нашиот овоштарник. Само што ги распослав ќебињата на тревата, ни се придружи и дедо Дамјан. Набргу пристигнаа баба ми и моите сестри, а потоа и татко ми. Како што минуваше времето, еден по еден почнаа да доаѓаат и соседите, за да го видат деда Јанка и да си поприкажуваат со него. Едно време беа четириесетина луѓе. Како што

беше го зафатило иселувањето, тоа беше добар дел од селото.

Во сенката под јаболкницата се раскажуваше надолго и нашироко. За многу работи. Како и во секој разговор, така и овојпат, дедо Јанко зборуваше за минатите времиња на селото. Многу сакаше да зборува за тоа, а му се приклучија и дедовците – се навратија дури во турско време, на комитлакот, на Костадина, Васила... И на комитлакот на мојот дедо по мајка ми – дедо Дамјан. Дедо Јанко многу често во разговорот се распрашуваше за роднините, за судбината на нашите семејства, за многу луѓе од својата младост, а знаеше и добро, со големо внимание да слуша кога му се раскажуваше нешто. Дедо Дамјан беше најстариот од сите, а неговото семејство не го познаваше доволно. Забележав дека него со посебно внимание го слуша.

Дедо Дамјан се присети како со татко му Костадин заедно се враќале од востанието во Крушево.

– Со татка ти се враќавме бавно, оти беше ранет – рече. – Јас се вратив без рана на телото, но се здобив со рана во душата – ја отвори дедо Дамјан веќе својата заздравена душа. – Кога стигнав во дворот – моите, наместо да се израдуваат, ги видов со натажени лица: најмладата сестра ја грабнале Турци и ја однесле во непознато место.

Овој настан му беше познат на дедо Јанко, но не очекуваше дека од устата на деда Дамјана ќе чуе уште една приказна поврзана за истиот настан.

– Пред пет години, продолжи дедо Дамјан, бев на пазар во Гостивар. На враќање, веднаш до градот, во Бањица, го запрев коњот пред едно дуќанче за да се одморам од патот и од годините што ги носам.

Дуќанчето е веднаш до болницата, го врзав коњот за оградата на болницата и влегов во дуќанчето да си зеам една оранџада за да си ја разладам душата. Кога гледам: внатре – Богдан од Волче. Џамбаз човек, често одеше – стока продаваше во Гостивар, беше разврзал муабет со дуќанџијата Ружди. Ги слушам прават муабет за нивната трговија, им се одврзал јазикот и зборуваат колку можат да се надитруваат во пазарлакот. Повеќе им зборуваше ракијата што ја испиле, отколку итрината, и по некое време слушам се спречкаа за пиењето. Што пиеш ракија кога ти е штетна, му вели Богдан на Ружди. Каков Турчин си ти штом локаш ракија како рисјанин. Па, рисјанин сум – му одврати Ружди. Се спречкаа и за тоа. Кај се видело Турчин да биде рисјанин? Ако не си видел – гледаш сега, ме гледаш мене, му одговара пак. Се спречкаа како на шега, но продолжија сериозно да се убедуваат. Ако не веруваш, да се обложиме – му предлага на Богдана. Еве стариов, твојот земјак ќе биде сведок, ќе сече. Бива? И би. Се обложија. Им тргнав по умот – пресеков. Размуабетениот дуќанџија почна мене да ме прашува: кој си, што си, од каде си... И така едно време ме прашува како се вика татко ми. Што го интересира сега за татка, бог да го прости, си велам, кај овој ич не мирува ракијата. А тој, пак истото ме прашува. Видов не видов – му реков: Максим. Кога му реков така, се штрекна како змија да го касна. Поголем сведок од овега не можев да ти најдам – му вели на Богдана, а мене ми се заврте: Па..., ти знаеш..., ти си ми вујко?!?! Како гром да ме удри. Вујко? Јас сиот среќен, тој среќен, среќен и Богдан, иако го загуби обложувањето. Од среќа, наместо од облогот да биде честен, Ружди почна да

чести. Точно по шеесет години дознав што се случило со сетра ми, каде отишла и каде е сега. Едно време рече чекајте тука, излезе набрзина и отиде во болницата. Овој е улав, вели Богдан и затоа не ми личи многу дека ти е внук. Што мака го фати што отрча в болница. Не помина време колку за еден тутун, го гледаме како се враќа, а со него доаѓа и доктор. А, бре овој да не води за нас доктор, си се прашува Богдан. Е..., – па тоа е главниот доктор во болницата. Дури се чудиме ние, дојдоа во дуќанчето и Ружди ми вели и овој ти е внук. Овој е брат ми Мифтар. Да се чудиш, да не веруваш. Шеесет години ни абер ни поштук имав за сестра ми, а сега одеднаш два внука запознав! Од друга вера, ама од иста крв. Што ти бил животот. Тие да бидат веднаш преку планина, а ние абер да немаме за тоа. Барем еден збор да имавме чуено за сестра ми Петра, дали е жива да разберевме... И после, ти велама Јанко, јас уште зашеметен од тоа што го гледам и што ми се случува, запнаа внуците да ме носат дома да си ја видам сестрата. Поминаа пазарции од селово, им сторив абер по нив на моите дома да не ме чекаат таа вечер. Мифтар ја напушти болницата, Ружди го затвори дуќанчето и – право кај нив дома. Оваа е сестра ти Первин, ми велат кога стигнавме. Како првпат да ја гледам жената. Кога ја видов последен пат имаше дваесет, а сега осумдесет години. Тогаш беше мома – сега старица. Беше Петра – станала Первин?! Се запознавме повторно. И цела вечер муабети – што, како..., оти ништо не знаев за неа, ниту таа за нашата фамилија. Утрината, на Мифтар не му се одеше на работа, туку со Петра, сите тројцата, се кренавме на пат за Ботуше! Кутрата Петра загубила надеж дека пак ќе си ја

види родната куќа. Ние исто така. По трагата кога ја грабеле слушнавме дека ја одвеле во селото Кафа накај Кичево, а таа живеела во Бањица...

Дедо Дамјан ја раскажуваше својата приказна која во животот му внесла радост.

Но приказната повеќе звучеше тажно, отколку радосно.

Раскажуваше, ама повеќе солзи од очите му излегуваа, отколку зборови од устата.

Неговата тага се пренесуваше и во очите на другите, а изгледа најмногу кај дедо Јанко, иако не стануваше збор за негова роднина. Зашто најтешко ги преживуваше семејните трагедии и осамата, па секоја судбина со тегоба ја слушаше. Тоа беше таговен монолог на дедо Дамјан, а сите ние молчаливо слушавме.

– Да се чудиш – каква судбина – рече по подолга пауза. – Јанко, татко ти беше во Америка, ти замина во Австралија, ама знаевме каде сте и даде Господ пак по некојпат да се видиме. Ама Петра не била ниту во Америка, ниту во Австралија, туку толку блиску, а дури по шеесет години дојде дома, кога ниту татко, ниту мајка се живи, ниту знаела дали ѝ се живи блиските, ниту да чуе која е новородената рода... Живеела во друг свет и како да имала друг живот.

Сите поздамолчеа.

И дедо Јанко беше молчалив и изгледаше замислен. По некое време од џебот на елекот извади албумче со фотографии. На сите фотографии беа неговите деца и жената. Ги гледавме со љубопитство. Потоа, нам на роднините почна да ни подарува од фотографиите.

Како да ни делеше големо богатство што го донесол од туѓина.

Ни ги делеше за спомен, а тој многу ги сакаше спомените.

Живееше со нив.

И спомените ги споделуваше со ботушани. И кога имаше тага, и кога имаше радост.

Тоа лето често имаше такви седенки со своите соселани и роднини, а протера и неколку летни празници. Вечерните седенки и славите уште повеќе му ја брануваа душата. Имаше моменти кога го зафаќаше и бранот на песната. А кога тој пееше – и нам ни ја разгалуваше душата.

Поточно, тој пееше за своето минато, за својата судбина, за судбината на своето семејство. Пееше таговоно. Каква што му беше душата кога помислуваше на тоа. Посебно кога спомените ќе го навратеа на судбината. На татка си и на брата си. Татко му доживеал долга старост, а толку малку време во животот поминале заедно.

Како да било тоа само еден миг. Ништо повеќе.

Првпат го видел кога имал десет години, кога се вратил од Америка. Потоа дедо Јанко заминал од дома. Од далеку – подалеку. Ниту да го види, ниту да го чуе кога ќе посака.

Брата си уште помалку го паметеше. Во детството многу се памети, но ликовите најмногу се забораваат. Одвај можеше да си претстави како изгледаше. Тешкиот живот и војните ги принудиле него и татко му да ги фатат најдолгите патишта во светот.

Затоа пееше.

Затоа ги знаеше сите песни за тегобата на душата.

Ги знаеше и сите комитски песни што се пееле во Порече или кај откорнатиците во Австралија. Ги пееше од длабочината на душата, оти тоа беа песни

за маката и за радоста семејна. Затоа, колку што беа комитски, тие беа и печалбарски, а за него – најмногу таговни. Во нив ја чувствуваше сета мака, сета меланхолија, сета судбина – и негова, и семејна, и македонска. Во нив тој ги наоѓаше утехата и оддишката од тешкиот товар на минатото. Кога пееше Јанко комитска песна, кај никого од тие што го слушаа немаше трага на радост, на насмевка. Преку песната кај нив ја пренесуваше тагата што излегуваше од песната и како трепетно ехо ги заплиснуваше срцата на луѓето крај него.

Тој повеќе ја доживуваше и ја преживуваше во себе отколку што ја пееше песната.

Затоа многу убаво звучеа комитските песни што ги пееше дедо Јанко.

Неговиот глас тивко се разлеваше, но се чувствуваше долго во ноќта.

х х х

Среќникот повторно се враќа на местото на среќата, а носталгичарот на местото што му ја предизвикува носталгијата. Дедо Јанко беше вратен за да ја згасне малку носталгијата, па затоа си ги оживуваше спомените кои не го напуштиле цел живот. Се реши едно утро да се рашета над селото, по падините на Добра Вода, каде што се движел многу често како дете и како момче. Сакаше да ги види ритчињата, доловите, полјанките, изворчињата, карпите, патекиите... Да ги види местата во спомените од детството. Мислеше, иако минало многу време, дека сето тоа, секој чекор, секој детаљ, добро го памети, но додека се шетаваме се разuverи во тоа. Времето си го напра-

вило своето, па во сеќавањето по нешто се менува и променето останува во споменот.

А беше многу логично таа прошетка да ја направи со мене. Во секој миг му бев на располагање. Јас и никој друг. Тоа беше уште еден убав ден за разговори, тој да ми се исповеда, а јас да ја слушам неговата животна приказна.

Прошетката по местата на спомените ја сфатил како свеченост. Утрината станал рано, се дотерал како да оди на гости, а не по ридиштата над Ботуше. Кога се разбудив, го видов како дотеран и нестрплив се шета по чардакот. Знаев дека ме чека мене. Знаев дека без моето друштво нема да му бидат целосни прошетката и доживувањето. А знаејќи за неговата нестрпливост што го зафатила тоа августовско утро, се подготвив од брзо побрзо и тргнав со појадокот в раце. Не сакав воопшто да му се мешам во тоа каде ќе крстосуваме. Го водеа неговите спомени, а јас по него.

– Кога бев детиште многу често одев на врвовите на Добра Вода. Многу е прекрасно кога си на врвовите. Од високо се гледа подалеку. Не може само да се погледне што време не чека пред нас – ми вели дедо Јанко кога стигнавме кај големите буки со чешми и поила, над кои почнуваа да се распостилаат ледините до самиот хоризонт на планината.

Оттука сакаше да го гледа својот роден крај и голем дел од Порече. Сакаше да погледа малку наназад, во своето минато.

– Уште знам кое место како се вика – си рече како за себе. – Она е Илино, она Ласое, Расоа, Зад Рид...

Ми покажува каде се нашите ниви, овоштарници, кории...

– Сè е на исто место, само што сега е сè позапустено. Се пусти селото, се пустат местата. Не да е поарно од пред осумнаесет години кога бев последен пат, ами е уште попусто. Колку помалку народ има, толку е полошо. Едно време имаше и училиште. Сега само десетина деца. А село без деца не е село. Пиши му крст. Ете што го чека Ботуше. Ми се чини во турско беше поарно селото. Оваа денешница како да не ги сака нашиве села. Гледам сите запустеле. Што власт ќе е оваа кога не мисли на селото? Како може да е народна кога не прави ништо арно за народот по селата?

– Во мачно турско, кога немавме држава, селово вриеше од народ – го продолжи дедо Јанко својот монолог по кусата пауза за неколку длабоки воздишки. – А сега имаме некаква држава и некаква демократија, ама и села без народ. Каква демократија е таа од која се плашат дури нашите луѓе во Австралија. Во срцето им е татковината, ама не им се враќа засекогаш... Затоа што внучко, оваа власт не е македонска, југословенска е... Оваа власт не ги сака нашите луѓе, не ги смета за свои, туку за туѓи, и затоа нашите луѓе не ја сметаат за власт на својот народ. Уште потуѓи ги смета оние што се од Егејско и Пиринско. Цела Македонија ја знам, оти таму сме од цела Македонија. Оваа власт не ги сака сите од Македонија. На седумдесет и осум години дојдов во Ботуше и мислев дека и натаму ќе доаѓам. Таму секогаш велев дека еден ден ќе се вратам во Ботуше, оти сакам овде да умрам. Сега знам дека повеќе нема да дојдам... Овде не е тешко само за живејачка, туку и за умирачка.

Се замисли, ме загледа и ме праша:

– Кога ќе умрам, ќе дојдеш да ми запалиш свеќа на гробот? Ако не можам јас да се вратам, барем ти можеш да дојдеш. Млад си, животот е пред тебе. Сега се патува авионски, за час си во Сиднеј.

Не знам што сè носи животот, па не изуствив ветување пред дедо Јанко. Но во себе како да бев дал такво ветување.

х х х

Шеесет и осмата беше година кога во Ботуше сè уште се славеа сведни.

Голема Богородица го затече дедо Јанко во селото.

Дедо Јанко, јас и мајка ми не запревме на големата ливада, крај чешмите на сретсело каде што веќе за соборот се насобралe луѓето. Отидовме право в црква, прво да запалиме свеќи, па потоа да одиме на соборот. Откако запаливме свеќи, дедо Јанко ја праша мајка ми зошто и татко ми не дојде в црква. Виде, не виде – мајка ми отворено му кажа.

– Со Сергеј се залажавме пред црква на еден Велигден кога заврши војната. Кога почна со државна работа во банката во Брод го примија во Партијата и оттогаш не е стапнат в црква.

– Дедо, не е само татко ми таков. Сите комунисти не одат в црква – му реков. – Кога бев седмо одделение во Гостивар, мајка ми ме поведе со неа да појдеме в црква и на погреб на стрина ми. За тој ден што не бев на училиште и затоа што сум отишол в црква и на погреб, следниот ден пред сите во класот добив неколку силни шлаканици од класниот кој беше наставник по историја. Стрина ми нему му беше прва братучеда, ама не дојде на погребот оти имало поп и оти тој беше комунист. Оттогаш и јас

повеќе не одев в црква во Гостивар, иако не сум комунист. Одам само за празници кога сум во Ботуше.

Забележав дека не му беше сеедно што се заборава црквата. Како што не му беше сеедно што се запустува селото.

Иако тој ден беа дојдени разотидените селани, дедо Јанко најубаво знаеше што останало од селото. Сепак, тој ден беше како измислен ден за седенка и за муабети со старите во селото. Вистински ден за навраќање кон спомените.

Имаше дарба за раскажување и се гордеев со него. Имаше човечност во него и тоа уште повеќе ме пленеше. Беше принципиелен и искрен и знаеше на убав начин да упати совет и забелешка – како што го правеше тоа со првенците за селото, затоа што душата го болеше за селото. Толку добро знаеше како да постапи спрема луѓето што на забелешките не можеа да му се подналуат ниту учителот Димко, ниту татко ми – банкарот Сергеј, ниту шумарот Стојан... оддадени на Партијата, а не презеле ништо за селото. Го почитуваше татко ми што беше првоборец и трипати ранет во војната, но не му се допаѓаше неговото однесување на заробеник на партискиот систем кој, како што рече, не води сметка за денешницата на селаните, а ги заборава и македонските јунаци пред партизаните. Му пречеше што во идеалите на комунистите нема многу место за идеалите на војводите и комитите. Овде треба повеќе да ја чувствувам македонштината, ама не е така. Во Австралија, во таа туѓа земја, повеќе се сеќаваме на војводите и комитите – велеше. – Ич не ја разбирам овдешнава политика.

Никој не му противречеше.

Зашто дедо Јанко ја кажуваше вистината.

Сè што кажуваше беше вистина.

Денот стивна, ама дедо Јанко не стивна.

Продолжи да раскажува вечерта околу огништето, крај коешто го минал детството. Секој имаше свое место и свое столче. И во времето на дедо Јанко така го минувале времето крај огништето, па сè уште останала таа навика, секој да има свој триножник. Само што порано, како што рече дедо Јанко, имало многу повеќе столчиња, затоа што куќата била полна со луѓе. Кога се селевме, за спомен во град си го понесувавме своето триножниче. Така, таа вечер се договоривме со дедо Јанко јас да расклопам едно такво столче, за да си го понесе во Австралија. И уште вечерта го спакува во својот голем куфер.

Сите семејни планови порано се носеле крај огништето, а таа вечер со дедо Јанко направивме план за прошетка низ Македонија.

Кога требаше да тргнеме, дедо Јанко стана рано, по самото разденување. Првиот ден го минавме во пешачење по поречките бесплатја, а потоа по правливиот пат до Брод. Ги посетивме Прилеп, Битола, Охрид, Дебар, Маврово, но најважна ни беше посета на Крушево.

– Сакам на некој камен во коријата каде што загина брат ми да му запалам свеќа – ми рече.

За време на целото патување фотографираше, а во Крушево и на Мечкин Камен – најмногу. Ги сликаше и падините, и кориите, и грмушките...

– Тој ден кога дојде абер за загинувањето на Васиља, јас бев во бавчата. Еден младич на коњ дојде во нашиот двор, ја извика мајка ми, без да слезе од коњот ѝ кажа нешто и веднаш замина. Мајка ми писна, по некоја минута дојде кај мене, плаче и ми

вели: Брат ти Васил загинал, брат ти Васил загинал... Останав на местото стаписан, без да кажам збор. Цело попладне останав да седам меѓу цвеќињата во бавчата, збунет и натажен. Кога влегов дома собрав сила да ја прашам мајка ми: А, татко ми? Таа дознала и за неговото ранување. Приквечер дојдоа браќа ми Аврам и Мојсо. Ноќта ни беше бесона и само плачевме. Некаде в зори сум заспал и сум сонувал како си играм со Васиља по ливадите. Сè уште го паметам сонот како си играме...

Ми раскажува и ме гледа во очи. Го водеа емоциите, некаде меѓу сенката и светлината. Впрочем, како за време на целиот негов престој во Македонија.

По неколку броени денови, дедо Јанко тргна на пат за Австралија.

Ја напушти Македонија засекогаш.

Но не и во мислите.

III.

1.

Три години пред последната посета на дедо Јанко на Ботуше јас го напуштив Ботуше. Со иста намера како што го направиле тоа и тој и прадедо ми Костадин.

Пред три години, кога завршив осмо одделение во Гостивар, татко ми наместо да ме прати во средно училиште ми рече веднаш да одам во Ботуше. Да живеам таму и да се грижам за баба ми и за дедо ми кај кои тој беше домазет. Сега веќе беше банкар, а јас требаше да го заменам во обврските спрема старите.

– Момче, имаш ли ти работа што се шеткаш вака и денгубиш? – ме запраша еден човек кој тукушто го запознав во слаткарницата во Македонски Брод.

– Чувам старци – му одговорив, а потоа отсечно реков дека тоа не го сметам за работа.

За два дена, без да се двоумам и без да знаат родителите, заминав за Славонски Брод. Ја прифатив поканата на новиот познаник и наместо чувар на старци, на петнаесет години станав работник во слаткарницата на познаникот. Станав печалбар.

На печалба не отидов толку далеку колку што отишле прадедо ми и дедо ми. И не патував со брод. Јас отидов од еден во друг Брод. Без ни еднаш да се вратам останав до полнолетството, иако јас полнолетството си го одредив на својата петнаесетта година.

Таму учев како со слатки се вади лебот и како со трпение се потиснува носталгијата.

По три години морав да се вратам и да се појам пред некогашниот домазет а сега банкар – затоа што морав да одам на предвојничката обука и, што ми беше најважно, затоа што многу сакав да го прекеам и да го видам мојот дедо од приказните.

Прадедо ми на печалба заминал од мака од Турците и од сиромаштијата, дедо ми од приказните – поради војните и сиромаштијата, а во моето време на одење – се заминуваше најмногу поради сиромаштијата. Цела една седмица, во септември шеесет и осмата, откако дедо Јанко одлета за Австралија, јас останав во Ботуше. Се чувствував дека сум најосаменото момче во светот – веќе никој од моите врсници немаше во селото. Повеќе немаше кој да оди на печалба.

Една седмица живеев во селото, а го сонував градот. Заминав од селото пред птиците преселници да тргнат на својот пат. И овојпат до првиот Брод одев по правливиот пат. Ама умот ми беше во вториот Брод. Таму ме чекаше мојата девојка Јадранка, а мене ме мачеше чувството на вина што за три месеци ниеднаш не ѝ пишав, ниту роденден ѝ честитав, разбирливо – поради преокупираноста со мојот дедо од приказните. Тие три месеци бев во друг свет – во светот од приказните на дедо ми од приказните. Се заборавив во тој свет. Се заборавив во приказните.

И додека таа година сè уште низ Европа имаше и протести на младите и инвазии, јас повторно бев окупиран од мислата за Јадранка. Во таа доброволна окупација во очите на Јадранка го гледав целото синило на Јадранот. Тоа потонување во синилото

беше магијата што ме врзуваше со градот и која потоа ми го одредуваше патот.

Пред да го продолжам патот на печалбата, морав да служам војска. Тоа го направив наредната година, за среќа во Карловац, па во Загреб, а тоа не беше далеку од девојката со синило во очите.

Уште додека живеев со униформа на себе, цврсто решив да заминам во земјата која е неутрална и која немала војни. Но по војската синилото во коешто потонував морав да го барам во друга земја која тогаш најмногу ја знаевме по тоа што ја започнала најголемата војна во светот. Девојката со име што се врзува со морско синило и со длабоко небеско синило во очите дојде да ми ја соопшти ваквата одлука уште додека адреса на живеење ми беше касарната во Загреб.

Има еден дел од војничката приказна – кога дојде девојката да ме посети, а тој дел е важен за подоцнежниот дел од мојата животна приказна. Добив дозвола да можам да ја напуштам адресата на живеење до полноќ. Ден пред средбата со нежните чувства на синилото си ја дотерував и ја прешивав еднобојната облека која го престоруваше мојот низок раст во плашило. И кога најмалку требаше... дојде белјата – дежурниот офицер кумановец. Белјата стана уште поголема кога јас не го сфатив него докрај сериозно, зашто се потпрев на неговото априлско време во главата. Наместо со дозвола да ја напуштам адресата на живеење што ја чуваа стражари, јас морав да дезертирам на една ноќ. Морав да ја следам магијата на синилото. Знаев дека попрво јас ќе го видам синилото отколку што тој ќе го види Куманово или ќе ме види мене во касарната.

Таа ноќ уште повеќе се уверив дека синилото најдобро се гледа дење, а најубаво се чувствува ноќе. Затоа, наместо да спијам на двокатен кревет, синилото го барав во темнината на ноќта, на војнички кебиња во паркот зад касарната.

Дејството на синилото беше силно и утрината – неговата магија ме водеше до автобуската станица во градот, наместо на утринско постројување во касарната. Кога се вратив имаше постројување само за мене. Без присуство на другите војници, дури и на оние на кои им бев десетар.

Додека мене ме вознемируваше бескрајната страст, нив ги вознемирила сирената за тревога и веднаш заминале на италијанската граница.

Тие останаа две недели на граница, а јас три недели во самица.

По неколкуте белџи – ми дојде и една среќа. Во касарната беше останал најдобриот офицер. Беше многу човечен и затоа го разбра моето каење за моите белџи. Ми рече дека само ќе ми се пишува дека тие три недели сум во самица. Сепак, бев доволно сам за да можам спокојно да живеам со спомените што ми ги остави синооката и со надежта дека ќе ја стигнам на патот на печалбата до земјата што таа ја избра, а не јас – синот на првоборецот против војниците на таа земја. Тоа спокојство ми го нарушуваше само добриот старешина Раичевиќ. Јас бев распаметен, а тој сакаше да ме опамети. Не бил само добар офицер, туку и библиофил. Ми ги донесе најубавите книги што ги имал во кои имаше многу ум и многу мудрости. Оттогаш почнав да ја читам книгата што сè уште ја читам – книгата на животот.

Набргу по напуштањето на местото на живеење со стражари, го фатив патот што требаше да ме води

до синооката. Тој поминуваше низ Јесенице, а јас дури оттаму со дописна картичка го известив мојот татко првоборец дека сум тргнат за друга земја. Како што претпоставував, и како што подоцна ми велеше, тогаш, кога го прочитал тоа на картичката, почнале повторно да го печат раните што на трипати му ги нанесле војници од земјата во којашто отидов. Ама, јас мојата младост ја живеам во друго време...

Возот ме однесе во Минхен и право отидов на првата работа – на Октомврискиот празник на пивото.

Немав потреба од опојот на пивото, оти веќе бев опиен од синооката. На патот до неа прво стигнав до Франкфурт на Мајна, па набргу до Келн на Рајна. Таму почнавме да го создаваме нашиот свет од копнежите, но за некоја година, поради семејните тегоби во родината, синооката ја напушти новата земја. Тогаш првпат почувствував дека сум во туѓина и дека сум потиснат од тежината на отсуството на синилото во кое дотогаш или тонеа или лебдев.

Во тоа време, без да сакам, го одредив најточното значење на носталгијата. Во неа можев само да тонам – никако да лебдам.

Во летото осумдесет и петтата носталгијата ме донесе во Ботуше на средба со големите спомени од малата возраст. Секако, и со спомените со дедо ми од приказните...

Во Ботуше стивна носталгијата, но ме зафати меланхолијата. Тука останале да живеат само уште осуммина старци.

Во Келн се вратив како поразен воин од боиште. Со празнина во душата. А празнината стана уште поголема кога го отворив веќе стигнатото писмо од

братучед ми Костадин од Австралија. Ми пишува дека татко му Јанко го напуштил овој свет.

Не ми се веруваше дека луѓето од приказните можат да заминат. Заминал на деведесет и пет, а очекувавме дека ќе дотурка до ст и дванаесеттата – како брат му Аврам или над стотата како другите од машкиот сој во фамилијата. Замина од овој свет, но не можеше да замине од светот на моите приказни.

Истиот ден седнав да му пишам на роднината во Австралија, кого сè уште го немав видено. Толку сум потонал во тагата, што сум се заборавил во пишувањето. Престанав кога забележав дека на листовите има капки што истекле од моите очи. Тогаш од мене истекуваа и тагата, и носталгијата, и меланхолијата... Истекуваше мојата празнина во душата. Писмото со премногу тага и со порака дека ќе го исполнам ветувањето на дедо ми дека еден ден ќе му го посетам гробот во најдалечната земја, истиот ден го однесов до главната келнска пошта. Верував дека пораката за ветувањето ќе стигне и до него некаде во светот на приказните.

По две години решив да прекинам со печалбарскиот живот. Се обидов, ама не успеав сосема. Семејството го доведов, но и го оставив во Скопје. Наместо јаболкница како предците, јас во дворот крај прозорецот насадив борово дрвце, кога решив да се повратам на печалба. Келн не го напуштив. Костадин војводата веројатно добро ја завлекол ногата кога тргнал на печалба. Потоа времињата станаа невремиња на Балканот. Кон иднината почна да се гледа преку нишанот. Набргу, откако го снема берлинскиот сид, некој го стркала балканското буре. Не беше

време за враќање оти од невреме во мојата поранешна асли татковина доаѓаа многу бегалци во земјата која некогаш ја почнала најголемата војна во светот. Извештајот за невремето го гледав секој ден, но не на крајот, туку на почетокот на вестите.

Во паузите од извештаите за невремето и во борбата за знамето и за името што ја водевме меѓу странците, но и со помош на странците, неколкупати дојдов во татковината која некои сакаа да ја направат безимена. Секогаш имав чувство како да патувам меѓу мракот и светлината.

Еднаш, само што се симнав на келнската автобуска станица веднаш се упатив до најблиската телефонска говорница. Откако го завршив разговорот, во таа тивка ноќ, крај мене видов само уште една млада жена со три-четиригодишно машко дете, со поглед полн со тага, а погледот упорно беше вперен во мене.

– И јас патував со истиот автобус..., – ми вели жената, – првпат доаѓам во оваа земја, не познавам никого овде, немам ниту роднина, ниту пари, ниту можам да просам оти не знам ниту еден збор германски... Ми го рече тоа без да ја прашам, а всушност и таа без да ме праша ми постави прашање со молба за помош. За да им се ублажат тагата и маката што им ги гледав во очите, таа ноќ Хасеба и нејзиното синче, кое татко му не го памети оти и по три години го нема да се врати од боиштата, ги однесов во домот за бегалци каде што можеа да бидат сместени, а не можеа секаде. И во оваа земја бегалците имаа посебни домови, па дури и на вода – во бродови на Рајна, оти бегалците ги имаше многу. Претходно веќе ги имав поминато речиси сите кампови. Како посетител со германски писатели и новинари. За да им преведу-

вам. За да им преведам нешто од маката, иако за тоа не е потребен никаков превод. Страдањата и очајот имаат универзален јазик.

Само што стигнав во станот, утврдив дека и јас сум бездомник. Во малиот стан се сместила сестрата на мојата сопруга која дошла од Хрватска со трите мали деца. Морав веднаш да ја почнам потрагата по нов покрив над главата. Мојата сопруга имаше уште четири сестри, ние бевме петмина бацанаци и сите од различни нации. Не станав бездомник поради многу-националноста, како што тогаш се стануваше, туку поради многуте искрени чувства што беа нè окупира-ле. Тоа беше една работа, политиката нешто друго, а војната сосема трета работа.

Не за да преведам нешто за маката, туку за да проверам дали барем нешто од маката на Хасеба е стивнато, повторно го посетив логорот. Кај Хасеба се изли поток од очите. Вели од среќа, оти имало крај на очајот. И само го гушкаше и го милуваше синчето. Тогаш видов колку може да биде голема љубовта спрема децата. И покрај сите маки. Најмногу затоа, и покрај сета моја работа, одев повремено кај бегалци-те. Но, едно утро имав средба со младо семејство, штотуку дојдено од југот, исто така избегано од маките. Само што ми го кажа презимето младиот господин, знаев кои се тие луѓе. Семејството на синот на офицерот Раичевиќ. Не ми остануваше ништо друго да направам, освен да се потрудам само да им се пишува дека се азиланти. Како мене што само ми се пишуваше дека сум во војнички затвор...

Есента деведесет и четвртата се подготвував да тргнам во градот каде што се одржува голем саем на книгата. Пред тргнување добив повик. Повик со

свонење. Откако ја кренав слушалката, наместо звук, чувствував вибрации... Повик од синооката. После две децении. После една вечност.

И наместо за Франкфурт на Мајна, јас заминав за Офенбах крај Франкфурт. Таму ме водеше патот до синооката. На уште една средба со спомените од минатото. Со своите две деца стигнала пред неколку месеци и беше сместена во еден дом наменет за бегалци. Цело време на невремето се молев ангели да ја чуваат синооката, оти знаев каде отиде да живее.

Веднаш заминав за Офенбах за да видам дали од невремето е засенето синилото кај девојката во кое некогаш и тонев и лебдев.

Отидов до домот како да сум бил илјадапати дотогаш, а одев првпат. Веројатно повторно ме водеше магијата на синилото. Кога влегов во дворот на домот, што повеќе беше паркче отколку двор, слушнав како во воздухот засуни моето име.

Првпат се запознавме во паркче, а по една вечност повторно се сретнавме во паркче со есенски бои на дрвјата и во нашите души. Само солзите по малку го брануваа синилото, но тоа беа бранувањата што нè зафатиле уште во младоста.

Едно време ми ги кажуваше плановите за својата иднина, а сега ми ја кажа накусо својата долга приказна за минатото. Телефонот веднаш го нашла во именикот. Но понекогаш е потребно многу време за да најдеш некој фенинг за телефон, ми вели. Живот! Дотогаш живеела во Винковци. Сигурна е само дека е жива, а не знае каде може да живее. Таткото на нејзините деца го напуштил семејството и заминал на другата страна. Да пука. А против кого? Се плашев и од едната и од другата страна и фатив трета страна, ми вели. Живот!.. Ако воопшто е живот.

А мојот...? Мојот живот? По нејзиното враќање празнината од синилото ја пополнував со силната верба во себе и во возвишеноста што ги имаше Тереза. Една Тереза со сина крв. Без синило во очите, ама со верба во синилото. Верувањето ѝ беше најсилната потпора во душата и затоа се свршивме дури во Ерусалим. Кога родителите се обидоа да ѝ ја контролираат рамнотежата во верувањето, Тереза почна да ми пишува писма – ама од Америка.

Потоа дојде мојата животна потпора со исто име како и синооката. Знаев дека ми беше предодредено да живеам со името што се поврзува со синилото. Како што знаев дека повторно ќе го почувствувам синилото на синооката, само што овојпат јас не го следев патот на синилото, туку тоа ме пресретна. Како што човекот што ме упати на книгата на животот – по неколку недели од доаѓањето на син му со семејството, тој се појави на мојата врата во Келн за да се увери во лекцијата што можеме да ја добиеме од животот. Каков и да е, дури и кога не сме сигурни дали воопшто тоа понекогаш е живот. Откако ја виде и тој се сети дека синооката е таа која ме посетуваше во загрепската касарна. Сите тројца заедно го посетивме локалниот саем на книгата. Во потрага по книгата на животот.

Уште во второто писмо по смртта на дедо ми од приказните, на Костадина му пишав за моето ветување и за мојата намера. Му реков дека сакам токму во двеилјадитата година да одам во Австралија. Тогаш ќе наполним педесет години, а ќе има изминато точно сто и педесет од раѓањето на прадедо ни Костадина. Сакав да ја следам симболиката на годините и на

преминот на вековите, оти влегувавме во третиот век на печалбарската сага на нашето семејство, на нас тројцата: прадедо ми Костадин, дедо ми Јанко и јас – три генерации, три века, три судбини..., на три континенти...

2.

Една година пред двеилјадитата тргнав да го посетам градот каде што печалбарската традиција ја почнал прадедо ми Костадин. Во Детроит, во тоа време, минал близу тринаесет години. Јас три децении во мојата втора земја. Повеќе отколку во родената. А како да изминал миг. Очигледно е дека времето е само миг, а ние сме само во одреден миг од времето и – толку. Ниту се многу ниту се малку годините, ниту неговите, ниту моите. Зависи само како ќе ги сместам во сеќавањата. А тие, мислев, ќе беа нецелосни, ако не отидев на местото на почетокот на приказната за семејните талкања по светот.

Патувањето на Костадина било вечност, за мене само миг. Такво е времето... Тој со параброд, јас со авион.

Ама мислата, сепак, ми патуваше во вечноста. Во бескрајното синило.

Горе синило, долу синило. Бескрајно.

Горе вселенското, долу океанското. Бесконечно. Како океанот на моите емоции. Мислев дека бескрајно патувам по бескрајот.

– Патуваме по патот на Сонцето. Ми се допаѓа ова патување, – по долго време ме оттргна гласот на дамата до мене. И таа со сини очи... – Кога наполнив четириесет години, – ми вели – славев две нови години. Прво во Манхајм, а потоа со авион стигнав и во Њујорк.

Нејзиното љубопитство пред крајот на летот ме наведе да ѝ кажам каде одам и зошто одам.

– Вие сте некој исклучок. Ние Германците не сме такви емотивци...

„Ние Германците?!“ – ме штрекна. Се случувало ли нешто со мене во овие три децении, почнав да се прашувам. И прадедо ми Костадин и дедо ми Јанко би се превртеле во гробот.

„Њујорк, Њујорк“, си прошепотив за себе, кога уште од воздухот го забележав градот. Ја доживував прво убавината на овој град од новиот континент, но мислата ми беше на Детроит.

Детроит беше вистинската моја намера. Тој беше градот што сакав да го видам. Но не го видов каков што сакав да го видам.

За мене не беше само град. Беше и нешто како историја, како семејно прибежиште, семејна судбина, нешто како место за барање спомени, кое можам да го замислувам пред сто години...

Јас гледав облакодери, прадедо ми гледал рудници и бараки.

Голема спротивност.

Немаше глетка што можеше да ме врзе со прадедо ми, но имаше бран емоции што можеа да ме врзат со него и со семејните судбини.

Првата ноќ не успеав да се врзам со сонот. Цела ноќ останав буден на деветтиот кат во хотелот. Како никогаш дотогаш ме обзеде чувството на самотија. Брановите се престорија во водопади од емоции. Каква ли била самотијата на Костадина?

Наредниот ден бев на Нијагара. Тамошните водопади ми се сторија помали од моите во бессоната ноќ.

Бев преполн со емоции, но и со празнина тешка три века!

3.

На преминот на третиот век на семејните талкања по светот, решив да заминам на австралискиот континент. Патував со мојот пријател Норберт, со кој заедно крај Рајна гледавме како истекува тагата од душите на бегалците, отпатувавме заедно за Сиднеј.

Тој патуваше поради службени, а јас поради семејни мотиви.

Тој известуваше за олимписките игри, јас за да забележам нешто за семејната сага...

Тој многу сакаше да пишува за човечките судбини, а јас многу сакав да узнам уште нешто за семејната приказна...

Сите летаа за спортските игри, мојата мисла го прелетуваше минатото... Патував низ времето... И спроти Сонцето...

Кога слетавме ја загубивме ориентацијата на денот и ноќта. Нашите часовници точно го мереа времето, ама за друг дел од светот... Ама, сепак, имав чувство дека стигнувам во мојата земја, оти мојот народ го има насекаде и затоа сите патишта водат до мојата земја, како што заклучивме со Норберт.

И со желбите и со копнежите, и на јаве и на сон, сите патишта ме водат до мојата земја.

На шалтерот за средба поитав со солзи радосници... Со Костадина се препознавме како да сме се познавале отсекогаш, а првпат се сретнавме. Ме пречека со своето семејство, а тоа, пак, со мајчиниот

збор кој уште повеќе ми создаваше топлина на душата и светлина во очите...

Кога почнаа олимписките игри јас почнав со запознавањето на австралискиот дел од семејната приказна... Беше запишана во албумите, беше внесена во топлината на домот на Костадина, ја слушав од устата на Костадина, во бескрајните разговори, беше насекаде околу мене...

Првиот ден недела отидовме на гробот на дедо Јанко.

Повеќе од еден час му посветувавме спомени.

Повеќе отколку што мислевме дека има и дека можеме, и сето време во Сиднеј му посветувавме спомени... Имавме многу спомени за него и затоа мислам дека тој беше дедото од моите приказни од детството и младоста. Му посветувавме спомени и кај една нашинска фамилија на која ѝ бевме на гости на Првиче, додека имаа Првиче... Првиче... како во некогашните времиња во Порече...

Три недели со Костадина ја прераскажувавме нашата семејна приказна. За да ја чујам јас, за да ја чуе тој. Три недели живеевме во спомените и за спомените... Само еднаш отидов да го посетам Норберт, колку да видам како живее со спортските приказни и за да се договориме за враќање.

Трите недели минаа како три мига...

Разделбата со Костадина и со неговото семејство ми падна тешко, ама сепак во себе чувствував голема леснина за аманетот што му го исполнив на дедо ми кој беше сместен во моите приказни.

На враќање не можев да го мерам времето, ја мерев само тежината на спомените.

* * *

Двеилјадитата година ја дочекав во Крушево. Така имав испланирано десет години порано, како што ги имав испланирано патувањата во Детроит и во Сиднеј.

Моите предци заминале кон Крушево да го заложат животот за повозвишени цели, а јас во нивна чест да го пречекам новиот век и новиот милениум.

Последното лето од векот што изминуваше, во черените на старите куќи во Ботуше трагав по стари работи кои можеа да ме врзат со некои спомени од минатото или да ми го надополнат сознанието за семејната лоза. Ја доживеав радоста од потрагата кога најдов на предмети од Костадина. Кубура, кама, стари ливчиња со имиња на луѓе и со други записи, еден стар молитвеник и неколку некогашни долари што ги донесол од печалба и ги криел за недајбоже.

А, веројатно, ги скриел за да ги најдам јас. За да можам да ги суредам таму каде што треба.

И не се двоумев што ќе правам со нив.

Ги понесов за Крушево.

Кога му ги предадов на директорот на музејот со име на претседателот на републиката за која се борел Костадин, мојата радост од потрагата по нив премина во задоволство од предавањето на старите предмети, а задоволството го делевме заедно со домаќинот. Тоа го наведе со часови да разговараме и да разгледуваме по музејските витрини и депоа. А потоа не доведе до случајот што ми донесе и радост и задоволство – во старите хартии најдов на името на Костадина. Беше запишано во документите за илинденците, а покрај документот со името, во крушевскиот музеј останаа неговата кубура, камата, неколку

стари ливчиња, неколкуте стари долари што не стигнал да ги потроши... Некогаш тој дал долари за да се купи оружје за востаниците, а јас ги предадов во музејот на востаниците. Оставив и една копија од чудната книга, како што некогаш ја викале фотографијата... Од онаа истата што си ја испратил Костадин од Америка... и што стигнала со задоцнување. По еден век стигна и во Крушево. Таму заврши патот на чудната книга за раните спомени на семејната сага, но нашата сага стигна и до третиот век...

IV.

1.

Секое лето, додека студирав во Келн, по три месеци работев. Работев за да студирам. Студирав и печалбарев.

Работното место не ми беше в место, туку во движење, зашто работев како келнер во германски меѓународни возови. Така печалбарев, патувајќи. Уште тогаш патешествијата ми беа како предодредени, како животна преокупација... Претчувствував дека патешествијата ќе ми бидат како судбина, како начин на живеење.

Патував низ Европа, бев насекаде освен во затворената Албанија. Тогаш Европа ми изгледаше како една целина. Ја мерев и вдолж и попреку. Мојот пат по неа беше подолг од патот на прадедо ми Костадин од Солун до Детроит и од патот на дедо Јанко од Солун до Сиднеј.

Патував и нешто запишував, кога како, кога што, а најчесто по некој стих. Темите не ги барав, туку се соочував со нив. Се соочував со својата родна земја. Од сè најдлабоко се запишани спомените за копнежите.

Најчести ми беа патувањата со „Балкан-експрес“ од Хамбург до Атина. Подеднакво ги доживував и патувањата на линијата Париз – Атина. Секое патување ми беше посебно искушение.

Минував низ мојата татковина.

Така живеев со неа – на пропатување и со спомени. И со будење на копнежи. Секое поминување, секој предел, секоја станица... – беше уште еден копнеж повеќе за мојата татковина. Тоа беше и уште еден повик од мојата татковина, од родниот крај. А јас само минував, не навратував.

Ја гледав од минување, не ѝ приоѓав. Им одолевав на копнежите за родните предели. Имав многу сила за да им одолеам, но собрав премногу тежина што ја носат копнежите и носталгијата...

И кога не минував низ родната земја, мислата ме носеше кај неа. Ме потсетуваа оние кои патуваа во неа. А имаше многу нашинци кои одеа по Европа и поначесто носталгијата ги тераше да се навратат во родниот крај. Модата им беше да патуваат со касетофони. Да ја слушаат песната од нив, зашто песната во нивните души беше потаговна и носталгична. Им ги разбирав и песната и тагата.

Такви беа и кога одеа во своите зафрлени села низ Македонија и кога се враќаа. Таков бев и јас. Распнат меѓу татковината и далечината.

Нешто слична беше сликата и кога патував од Хамбург до Лисабон. Само што по тие возови не патуваа моите земјаци туку португалските, шпанските и италијанските гастарбајтери. И тие беа од новиот вид номади, но таму мене ми беше полесно – родните предели не ми скориваа мачнина. Ама не можев да не ги забележам кај нив носталгијата, тагата или радоста, иако не им го знаев јазикот.

Поинаку беше кога патував зад железната завеса. Отаде големиот сид и тишината беше поинаква. Не само поредокот, туку и редот им беше поинаков

на луѓето – се забележуваше тоа веднаш штом ќе се симнев во Москва, Букурешт, Софија, Будимпешта, Варшава... Тогаш не мислев многу за носталгијата и за родниот крај..., тогаш мислев на еден збор – слободата. А таа е илјада пати повеќе од еден збор. Ама мене, со мојата словенска душа и со мојот словенски збор, ми беше полесно. Во тоа наоѓав малку топлина, наспроти студенилото на север, во таа скандинавска цибурина...

Младоста ми минуваше во патување и имав чувство дека животот ќе го минам во патување. Поточно, и самиот живот е само едно долго патување, без разлика дали е низ времето или низ просторот.

Патувањето го сфаќав како потреба. И затоа ниедно патување до родниот крај или назад во Келн не го чувствував како тежина. Секогаш наоѓав убавина и некаква одржлива смисла во патувањето. Му се радував на новиот хоризонт, на новиот ден во друг простор...

2.

Кога патував кон родната дома секогаш знаев дека патувам таму каде што спомените најмногу ме влечат. И секогаш се чувствував прекрасно кога се соочував со местата од каде што потекнуваат спомените од детството и младоста... И речиси секогаш беше така, со некои исклучоци, како што беше во 2001. Тогаш балканското буре се стркало и во мојата земја. Бев сведок колку имаше нецивизација на прагот на новиот век и милениум и на највисокиот стадиум на човечката цивилизација... Наместо со зборови, се комуницираше со пукотници... Да гледаш, да не веруваш... Среди цивилизација, а толку варванизам... Изопачен свет... Во тој изопачен свет имало и безбожен свет што посегна по цркви и манастири... Така отсекогаш во минатото постапувале само најголемите варвари, оние кои немале ништо блиско со умот и разумот...

Разурнатиот манастир беше и моја рана... Таа рана долго ја чувствував. Ја гледав и во душите на луѓето... Зацелуваше бавно, малку по малку со секое доаѓање.

Оттогаш уште поужасни и побесмислени ми се сите војни што во секој миг ги има во светот. Сè уште не стивнуваат и сè уште човек пука во човека, иако сме стигнале во нов милениум. Технолошката свест брзо се развила, но совеста кај човекот не се развива – човекот не може без нечовечноста.

Сум прочитал во научно списание како науката тврди дека животот на секој човек е одреден, програмиран, кодиран и дека тука имаат допирни точки науката и религијата... А тогаш, пак, што е со војните? Какво е нивното место во светот и во човештвото. Како влијаат тие врз одредувањето на животот на поединецот? Дали и судбините на луѓето што ги носат војните се програмирани и одредени? Дали во човекот се предвидени и варварските постапки?

Вчудовидено загледан во разурнатиот манастир во Лешок ме обземаа тие дилеми за загатката за човековата природа. Сликата од Лешок ме потсетуваше на сите разурнувања и ужаси во светот... На она што беше во Босна и во многу делови на поранешната татковина. Сите кои служевме во армијата на таа поширока татковина дававме заклетва и се колневме во своите животи... Потоа, не само што сите генерации од сите народи во таа држава не ја почитуваа заклетвата, туку се надминаа сите граници на човечкото однесување.

Тогаш и не можев многу да патувам до мојата татковина. Но допатував во мојата татковина во 2001. За да можам одблиску да ја следам нејзината судбина и да го запознавам човештвото преку сета нечовештина што ја има во себе.

3.

И јас и моите предци во светот сме заминале од потреба – да го заработиме лебот. За разлика од предците, јас можев да одам по светот за да го запознавам. И светот околу мене, и светот во себе.

Денот беше четврток, но ден како ден, како и другите мајски денови во 2002. Мојот пријател Донго со задоцнување дојде на работа. Го гледам загрижен. Ми приоѓа за помош. Првин, си помислив дека повторно ќе ме замоли да одиме во Париз. А тоа посебно го сакав, зашто колку пати и да отидам во овој град никогаш нема да ми здодее шетањето по неговите улици. Во Париз одевме често со него, а Донго во тој град на тригодишна возраст го донесле родителите бегалци од Сенегал.

Но овојпат Донго бараше совет како да направи и што да направи за да може сопругата и своите деца што побрзо да ги донесе од Сенегал. За десетдневен одмор од фирмата немаше никаков проблем, и така работата ја немаше доволно. За некој ден веќе бевме на аеродромот кај Келн, подготвени да летаме за Дакар.

Додека летавме ми беше како туристички водич. Го зафати убаво расположение и почна да ми кажува што надлетуваме – која планина, кои предели, кои градови, која држава... Воздушниот пат го знаеше напамет. Ги поминавме прво белите врвови на Алпите, па сината рамнина на Медитеранот, па пожелтената Африка. Тогаш, над новиот континент првпат

видов простори како во сон, како да ја надлетувам Месечината или некоја слична планета...

Бевме сместени во станот на неговото семејство, во едно од предградијата на Дакар. Бидејќи Донго брзо ги среди документите за да си го поведе семејството со себе, имавме време да отидеме до неговото родно село. Имаше дваесетина куќи, градени со материјал што го дала тамошната природа – од бамбусово дрво. Африканска идила, се разбира за посетителите, не и за тамошното население. Се разбира, ако може да биде идила среде вечно лето, среде бесконечен пекол... Сепак, ја засакав африканската ноќ – никаде нема толку свездено небо како таму. Таму ноќе живее и човечкиот и животинскиот свет... И истовремено е и убав и опасен.

Но поради недоволната убавина и големата опасност, многу луѓе од овој континент заминале по потрага на леб по светот. Донго ми е најочигледниот пример за тоа. Отсекогаш заминувале, а најмногу на американскиот континент. Многу порано уште пред да отиде и прадедо ми Костадин на тој континент, таму ги имало сонародниците на Донго, но тие тогаш не оделе по своја желба. Заминувале од принуда, како робови...

Последниот ден од престојот во татковината на Донго, успеавме да го посетиме островот Горе. Тој бил остров на човечки судбини. На него некогаш ги чувале робовите пред да ги испорачаат за работа во Америка...

Како секој народ да си има по еден таков остров...

Секој остров што ќе го виде на враќање во Медитеранот, ми заличуваше на Горе.

4.

Одамна ми беше скроен планот за едно подолго поклоничко патешествие по Тибет, Кина и Индија, требаше само да дојде денот кога ќе тргнам, а дојде наредната година. На долгиот двомесечен пат тргнав со одбрана група, составена од продуховени, просветлени и богопонизни луѓе. Тие беа со добри сознајби за источноазискиот побожен свет и тамошната религиска традиција и сегашна реалност. Сакав да знам какво е поклонението на тамошните луѓе по патот на милоста божја.

Да се патува по Тибет, покривот на светот, значи да се патува низ историјата и низ времето... Таму историјата како да добила поинаква димензија и значење. Има многу траги кои упатуваат на тоа, а има траги од далечни времиња кои дури тешко може да се датираат. Затоа имав чувство како да се раздолжила историјата таму.

Тибет е поинаков од сиот свет.

Тибет го доживеав поинаку од сиот друг свет.

Секој белег од светото минато и секој храм како да ја има исцелителната енергија за душите, сè што се гледа е божјо дело, дадено за сите божји чеда, да им ја враќа врбата во животот, богоразумно да ги применуваат десетте божји заповеди...

Во таква опкруженост богомолно заживеав..., чувствував дека тоа патување е само продолжение на моето патување во Ерусалим во 1974 година, во Лорд во 1995... Чувствував дека минувам по судбописен

живот, со благоверност, со самооткривање на сопствената природа во себе, почитувајќи ги правилата на еден богомолец кој се учи на сопственото благотворение. Колку и како го чувствуваш божјиот дух во себе? Знаеш ли како правилно се верува? Колку се верува за да си верник? Дали твојата верба ти поставува прашање дали сите религии водат кон бога? Како се доаѓа до блажен дух, кои се спиритуалните пораки кои водат кон бога и кон себеси?

И вербата и мудроста го учат човека како да му се радува на животот и како да се запознае себеси, зашто ништо во светот нема позагадно од самиот себе. Ако се разоткрива, ја наоѓа самодовербата, па хармонијата на духот, телото и разумот, а таа хармонија доаѓа од дното на душевниот мир. Тогаш многу помалку се греша, а за награда ни доаѓа среќата, која сама по себе е како илустрација на сликата на животот.

Запознавајќи го светот, се запознаваме себеси. Запознавајќи го Тибет, запознав уште нешто од себеси.

Има многу сили што го држат дрвото на кое е разгрането нашето битие.

5.

И односот кон природата во Тибет, Кина и Индија се гледа низ призмата на религијата – од будизмот е благословена секоја материја на светот.

Соживотната филозофија на поларитетите на Јунг и Јанг со правилното восприемање на космичките енергии се одраз и врз здравјето на човекот, за едно совршено благотворение на телото и нежно чувствување на духот и разумот, во хармонично созвучје од атомот до универзумот, како најдобар пример на библиската максима со исконско значење: во почетокот беше зборот.

Со природата човекот општи со разумот и самиот го избира патот како ќе си ја постави сопствената живејачка. Сам си ја бира мисијата на животот со сите благодати што сака да му ги донесе тој. Само ако е свесен за сопственото битие ќе знае колку судбината му е судбинска, а колку случајноста случајна. Сè друго природата богогласно го определила во него. А таквите состојби најдобро ќе ги уочи на поодминати години, кога погледот наназад му е јасен, а продорен во секоја животна филозофија. Јас на моите педесет години и осознавав и јасно можев да погледнам зад себе...

Природата во човекот е рамна на природата на светот, пред четирите елементи од кои е создаден тој до величествен дух, за да ги распознава доброто и злото, убавото и лошото и еден цел ред од разлики

дадени во правилата на старите таостички симболи Јунг и Јанг.

Со оглед на таквите сознајби, да се прогледа низ духовното око со самосвеста и самодовербата, во чиј отсјај сам може да ја види својата уметност на животот, значи да ја достигне мудроста благотворно да балансира во светот во којшто живее за да не остане обезличен пред својата книга на животот.

А отсекогаш сум ја претпочитал книгата на животот.

6.

Денот кога го посетивме првиот храм во Тибет се совпадна со верски празник. На службата беше се собрале многу празникољупци, со богопочит и богољубие.

На највидното место во храмот се појави еден великодостојник, чиниш беше отелотворен во бог. Орнаментиката на одеждата беше како орнаментиката на внатрешнината на храмот. Во рацете ја држеше сликата на Буда во златна рамка, а пред себе прелистуваше свети списи. Оставаше впечаток на невластољубив човек. На луѓето им ги влеваше вербата, љубовта и надежта, како и насекаде во светот што прават духовните водачи. Богоглаголеше и сите ги возгордеа, дури и туристите кои не го разбираа. Имаше благонаклоност како вистински отец.

И ние дојденците му ја разбравме проповедта.

Ден потоа, нашиот водич нè одведе во еден голем будистички институт. За секого имаше по нешто интересно. Имаше делови за религија, езотерија и психологија. Имаше и одделение од Мајка Тереза, за хуманитарни цели. Нејзиниот портрет беше закачен на влезната врата во управата. Истиот портрет го видовме и во Њу Делхи.

Во просториите за учење на строгите религиозни ритуали по возраст беа распределени младите униформирани ученици. Тоа, всушност, беше будистичка школа. Наспроти нив беа просториите за психологија. Беа исполнети со луѓе кои во себе имаат

посебни психолошки вештини и натприродна моќ. Меѓусебно се учеа на телепатија и парапсихологија. Тука се одржуваат и предавања за интуицијата и сродноста со инстинктот. Најмногу се задржавме во одделот за езотерија. Многу работи ни беа познати и нам од Западот, но не во ваква изворна традиција. Дознавме и за нејзините допирни точки со алтернативната медицина.

И за суптилните допирни точки со животот.

Тука дознавме дека тие луѓе, кои природата како да ги создала за такви вештини, се занимаваат со светлосни терапии, лечебните кристали, медитации, биоенергетски техники, држат мини курсеви за јога, тај-чи, фенг шуи, со јасновидни и шамански способности... Сите тие уверуваа во вештините, во моќта на духот и на трансценденталните можности. Љубопитните кои не им веруваа на хипнотизерите, за миг беа хипнотизирани.

Имавме време и за запознавање на ајурведата. Тоа ни беше предвидено дури со туристичката програма. Ајурведата е стара феноменална наука за одржување на телото во здравствена состојба, за исцелување преку алтернативни методи стари две илјади години. Ја споредуваат со нирваната, а се смета и за наука и за филозофија и за вештина за урамнотежување на телото, разумот и духот. Ги запознававме принципите на ведите, а учевме за себе.

И на тој начин учевме по нешто за животот, од книгата на животот.

Секој по нешто почна да вежба и да проверува што научил од вештините и мудростите од тој далечен свет. Јас најчесто пишував. Сакав нешто да запишам за книгата на животот.

7.

Човекот во мисијата на животот се менува биолошки, социолошки и психолошки. Никогаш не остаува сосема ист. Промените подзапираат кај педесеттата, тогаш се стабилизира, ги сумира животните искуства. Тогаш возраста можеби најмногу доаѓа до израз како зрелост. Не може сè во животот да се третира како судбина, случајност или карма. Потребно е на животот да му се погледне низ духовното око.

Дури на таа возраст најмногу мислеви на советите на Дедо Јанко. Јас го знаев од приказните, но го запознав во зрели години. Го слушав и му верував, зашто сè што кажуваше дедо Јанко беше вистина.

Ми велеше дека на зрели години во светот нема ништо помило од родниот крај. Туѓина можеш да си смениш, ама родниот крај не можеш да го смениш, тој е еден и единствен.

Така ми зборуваше од своето животно искуство.

Така ми зборуваше оти таква е вистината.

А сиот живот е вистина, но сиот живот е непредвидлив. Никогаш не знаеме што носи и до каде ќе нè донесе. И во што ќе се испреплетете. Чудни се некогаш патиштата во животот. Животот сам ги носи изненадувањата. Тоа е судбината.

Наместо како привилегиран син на воен инвалид со стипендија од Титовиот фонд да учам во родната земја, јас учев и печалбарев во земјата на оние кои го раниле татко ми. Наместо во една, сум заминал во друга земја. Наместо да се вратам во родната,

јас сум останал во втората татковина... Всушност, животот е полн со непредвидливи моменти...

Таков е животот. Навистина носи и многу опасни мигови. Носи премрежиња. Сега само можам да си припомнувам за неколкуте случаи од детството до денес кога за влакно сум го спасил животот. По таквите моменти го чувствувам како дар, како божја дар, како повеќе од судбина... Јас се чувствувам како преживеан филмски јунак...

Сите важни моменти се спомени. Спомените се составен дел од животот, ако не се тие исто како да не бил животот. Тие се дел од мојот живот, без разлика дали ќе ги чувам само за себе, ќе ѝ ги раскажувам на ќерка ми или ќе ги споделувам со многумина... А велат дека животот е богат ако е полн со спомени. Дедо Јанко некогаш многу ми раскажуваше. Кога сум со ќерка ми и јас многу раскажувам. Можеби е така со луѓето што го напуштиле родното огниште и заминале далеку да печалат, односно да живеат и да работат.

Моите спомени се мојот свет, мојата појдовна точка кон сиот свет околу мене, кон сите страни и меридијани...

Сите спомени не може да се запишат.

Голема е книгата на животот.

ТРИ ВЕКА ПАТЕШЕСТВИЈА

(Саво Костадиновски: *Трите века*,
Македонска реч, Скопје, 2005)

Саво Костадиновски е еден од македонските писатели од дијаспората кои имаат позабележително место во македонската литература. Тој е првиот добитник на наградата „Иселеничка грамота“, а освен на Друштвото на писателите на Македонија член е и на Сојузот на писателите на Германија. Повеќе време живеел надвор отколку во Република Македонија (од 1965 година живее во дијаспората), а своето место во македонската литература го има потврдено со повеќе од дваесет објавени книги, од кои повеќето се за деца и млади. Меѓу неколкуте негови дела наменети за возрасните читатели, пред сè објавени последниве години, е и романизираната хроника „Трите века“, која излезе во издание на „Македонска реч“.

„Трите века“ е делумно доживеана и преживеана хроника со епско и лирско ехо на меланхолијата, носталгијата, љубовта, судбината, родољубивоста..., содржани во суровата животна приказна за трите генерации печалбари од една семејна лоза на три различни континенти, а која се протега во три календарски века и сместена во трите дела на книгата. Со читањето на ова дело се добива впечаток како сè да и е подредено на фикцијата, но неодминливо е и уверувањето дека најдобрите приказни се вистинските приказни (зашто овде и настаните и личностите се вистинити).

И покрај тоа што се работи за згусната приказна, која опфаќа релативно долг временски период, но и поголем број ликови и неколку животни приказни сместени во една приказна, ова не е едноставна, односно класична прозна хроника,

туку е естетизирана и во голема мера лиризирана хроника. Значи, кога се имаат предвид структурата и изведбата на делото – неодминлив е впечатокот дека читаме хроника, но кога се имаат предвид стилскиот пристап и естетското ниво на текстот – тогаш текстот го воспримаме како рафиниран, суптилен и стилски издржан прозен исказ. Па, кога наспроти големиот тематски опсег на приказната имаме згуснат и лирски интониран исказ, во една таква постапка е неизбежен ефектот што го постигнал авторот – имаме приказна која се чита со задоволство и во еден здив.

Ова е првото прозно дело за возрасни на Саво Костадиновски, кое можеме да го сметаме за неговото најдобро книжевно остварување.

(2005)

Борис Апостолов

ТРИТЕ ВЕКА И НЕШТО ПОВЕЌЕ

**(Саво Костадиновски: *Трите века*,
Македонска реч – Скопје, 2005)**

Саво Костадиновски е автор за деца и млади, поет и прозаист од дијаспората. Живее и работи во Германија. Добитник е на „Златната грамота“ на Матицата на иселениците во Македонија, на Струшките вечери на поезијата во 1993 година. Член е на ДПМ од 1989 година, на Сојузот на писателите на Германија од 1993 година, и на Сојузот на преведувачите на Македонија. На задната страница од корицата на романот „Трите века“ има еден цитат кој е можеби мислење на авторот или на некој од рецензентите, бидејќи под него нема потпис:

„Трите века“ е роман-хроника, која е и епско и лирско ехо на меланхолијата, носталгијата, љубовта, судбината, родољубивоста... од суровата животна приказна за трите генерации печалбари од една семејна лоза на три различни континенти што се протега во три календарски века, во три дела на книгата. Со читањето на ова дело се добива впечаток како сè да ѝ е подредено на фикцијата, но неодминливо е уверувањето дека најдобрите приказни се вистински приказни“... Бројот три најчесто се среќава во христијанството и тоа е парадигма на Светото тројство: Отецот, Синот и Светиот дух.

Темата на печалбарството во нашата земја не е фикција, туку реалност. Во нашите, македонските простори има длабоки корени. Тоа е поврзано со социјалниот статус на народот, лошите економски состојби, политичкото угнетување и ропствата.

Петвековното турско ропство, по духот, не го скршил македонскиот народ, но на економски план, го довел до

работ на мизерија. Имаме слобода, сопствена држава, ама имаме и голема сиромаштија. И тогаш луѓето си барале „чаре“: оделе на печалба поради сиромаштијата, бескрупулозните зулуми на турскиот аскер и башибозук, албанските качаци; заради буните и комитлакот, да се зачува жива глава, итн. На печалба се одело најчесто во Влашко, Бугарија, Србија и Америка.

Во македонската современа литература и печалбарството е поприлично опфатено. Романот „Трајан“ од Анѓелко Крстик, драмата „Парите се отепувачка“ од Ристо Крле, Коле Чашуле со „Вејка на ветрот“; без разлика на контроверзите што се збиднуваа околу извонредниот роман на Божин Павловски „Вест ауст“, „Катинари во душата“ од Андреј Дамјановски. Од македонските писатели и поети коишто живееле и работеле во соседна Бугарија, на оваа тема пишувале: Михаил Сматракалев, Кирил Манасиев, Димитар Миленски, Серафим Григоров, Никола Јонков Вапцаров, Антон Попов и други. Во оваа плејада на македонски автори кои пишуваат за печалбарството е и Саво Костадиновски, кој и самиот е современ печалбар (од 1971 година живее и работи во СР Германија) и ги има почувствувано сите доблести и тешкотии на печалбарскиот живот. Затоа, оваа книга не претставува фикција, туку своевидна фреска за судбината на трите генерации печалбари.

Романот „Трите века“, како што погоре беше речено, претставува роман – хроника кој се темели врз вистински настани и реални личности.

Костадин е печалбарот кој е опишан и опеан од перото на неговиот внук Саво. Периодот за кој се зборува е некаде во втората половина на 18-ти век. Тој не оди на печалба само поради сиромаштијата, туку и поради комитлакот во кој бил вклучен. Бранејќи се себеси и останатите селани, тој се борел со турскиот аскер и албанските качаци кои оперирале во тие предели. Бидејќи главата му била уценета, тој морал со уште многу свои соселани да побегне во Америка на печалба. Ќе се врател, додека малку не му се подзаборавел ликот. Тие

одат со брод од Солун; луѓе кои прв пат гледаат море и тоа за нив претставува пат во неизвесност. Пикнати во долните палуби на бродот, тие не изгледаат како луѓе, туку како добиток. Само разговорите и гајдата македонска, која со себе ја понел Костадин, ги ублажува меланхолијата и неизвесноста.

Симболично е посадувањето на јаболковото дрво и оставањето на својот тукушто роден син. Ветувањето дека ќе се врати за три години, не се исполнува. Тој во Америка ќе остане тринаесет години, без да го види семејството. Неприкосновената носталгија, меланхолијата, исцрпувачката работа во рудниците за јаглен, мизерната заработувачка, се секојдневно присутни во душата на печалбарите. Заради своето комитско минато, Костадин ќе го добие прекарот „Војвода“. Всушност, таков човек им е потребен на овие прости луѓе, кој ќе им биде стожер, околу кого ќе можат за лошо или за арно да се вртат. И, Костадин тој статус не само што го заслужува, туку и го исполнува. Тој им е душевна поткрепа на своите пријатели, но и во моментите на тага, тој е крај нив за да ги развесели со гајдата и со мислите и музиката да ги префрли во родниот крај.

Печалбарството не значи само печалење пари, со него се случуваат и трагични работи: некои ќе ги остават коските во туѓина, други ќе се асимилираат во новата средина и ќе им се изгуби секаква трага. Можеби токму од овие први печалбари и произлегла прекрасната народна песна: „Бог да бие кој прв спомна да се оди на печалба во Америка“.

Ваква судбина не му се случува само на Костадин. По тринаесет години печалбарење, со скромна заработувачка, тој со некои свои пријатели се враќа во Ботуше. Тој е изменет, остарен, децата пораснати и речиси не го препознаваат. Јаболкницата што ја посадил на одење, пораснала, но и некои гранки почнале да се сушат. Во земјата се случуваат и драматични работи: се вршат подготовки за Илинденското востание, во кое се вклучува и самиот тој. Во една битка кај Крушево, брат му и најстариот син загинаваат, а тој е ранет. Лирско епската хронологија на овој лик завршува со тоа што

Костадин го добива дома првото писмо во кое има и негова фотографија, писмо што тој го испратил од Америка. Тој умира на 93 години, не доживувајќи ја староста на своите претходници.

Хронологијата на вториот печалбарски век почнува на почетокот на 20-ти век. Во Македонија се водат балканските војни. Иако Турците повеќе ги нема, животот е уште потежок. Остарениот и од раната на левата рака, болниот Костадин, му дава „изим“ на својот син Јанко да оди на печалба во Солун. Своите печалбарски денови Јанко ги минува мирно кај мајстор Петре. Тој е дограмација. Го прифаќа Јанка како свое дете и го подучува во занаетот. Но, овој, така да речеме, идиличен живот завршува со поделбата на Македонија и егзодусот на Македонците низ светот. Мајстор Петре решава да оди за Австралија, а со себе го зема и Јанко. Иако Австралија е „ветена земја“, и таму печалбарските маки се исти: носталгијата те јаде однатре, тешката работа однадвор. Но за разлика од татка си Костадин, Јанко има повеќе среќа: тој се вработува во една фабрика за хартија, а и се наоѓа во македонска колонија, каде што може да се разбере со луѓето. Такви можности Костадин во Америка немаше. Тој таму создава семејство, се менуваат и навиките на живеење, комуницирање: поштата е подобра и побрза, долгото патување се скратува со авион. Сепак, Саво Костадиновски малку се задржува околу печалбарските денови на својот дедо Јанко. Тој повеќе му посветува внимание на неговите престојувања (три) во родното село. Тој со разочарување ќе констатира дека селата ни се запустуваат: нема народ, нема деца, нема училишта. Многу малку луѓе ги почитуваат поранешните борци (се мисли на комитите) за слободна и независна Македонија. Вината ја барал во тогашните југословенски власти, а сега, да беше жив, ќе ја бараше во македонската, бидејќи таа за овие 15 години самостојност и независност, речиси ништо не направи да се поправи состојбата и ревитализацијата на селата. Денес, цели региони останаа запустени. Ќе ги парфрирам зборовите на една бабичка: „Не ми тежи толку

староста, болеста, туку ми тежат клучевите од куќите што ми ги оставија соседите кога заминаа во туѓина! Ми ги оставија клучевите одвреме-навреме да ги отворам катинарите за да сирнам во тие празни куќи“. Таква е болката на дедо Јанко и со таква болка ќе замине за Австралија, за повеќе никогаш да не се врати во родната грутка.

Во трите века во кои се зборува за печалбарството и за печалбарите од Ботуше, се случуваат драматични настани: војни, сиромаштија, егзодуси, семејни драми. Селата се испустуваат, младите одат на печалба, а во нив останува по некој „окапан“ старец.

Во третиот, најкусиот дел од романот – хроника на Саво Костадиновски, е најлирскиот дел на овој роман. Иако условите за печалбарење се значително изменети, и кај Саво Костадиновски печалбарскиот ген не мирува. Тој на 15-годишна возраст оди на печалба од еден Брод (Македонски) во друг Брод (Славонски) како чирак во еден слаткарски дуќан. Неговите печалбарски патешествија не завршуваат тука: по отслужувањето на воениот рок, неговиот пат го води синооката Јадранка, поради која ќе одлежи неколку недели во самица. Нивната повторна средба ќе се случи во Германија, но таа ќе биде и нивна разделба.

Романот се чита во еден здив и поради чистотата на јазикот и поради тематиката што ја опфатил. Од век во век се чувствуваат разлики во печалбарскиот живот. Воведувањето на демократските процеси, запазување на човековите права, современите и транспортни врски (авиони, брзи железници, електронска пошта, интернет) поинаквите економски положби во земјите на печалбарење.

Овие елементи што ја притискаат печалбарската душа: носталгијата, меланхолијата, тагата, скромната заработувачка, ако не се намалени, барем се ублажени. Можеби затоа Саво Костадиновски многу малку си посветува внимание на себе, а повеќе на неговите претходници.

Како и да е, ова е убав обид на авторот, кој го исполнил ветувањето дадено на неговиот дедо Јанко, дека нивните

доживувања ќе ги опише во книга. „Трите века“ претставуваат љубов кон татковината, семејството, патриотизмот, љубов кон родното Ботуше, кое е оставено без жители. Тоа не е романтичарски роман, туку вистинска приказна, како што вели и самиот Саво Костадиновски.

(2006)

ОД АЦИЛАК ДО ШИШЕ

Забелешки кон (турските) архаизми воопшто и во творбите на македонскиот поет Саво Костадиновски

Точно пред 100 години завршило турското владеење над јужниот Балкан и неговото срце Македонија. Турците биле скоро наполно истерани од Европа. Меѓутоа, до денешен ден се зачувани трагите на нивното шествековно присуство овде, и највидливите траги Турците што ги оставиле во јазикот. Или уште поточно, и според Амина Шиљак-Јесенковиќ од Сараевскиот универзитет, турцизми се користат најмногу кога се зборува за гардеробата, архитектура, храната и верските обичаи. Меѓутоа, чинам, Македонците, долги години се срамеле за овие „турцизми“. Можеби лингвистите, барем некои од нив, сè уште не нашле природен однос кон овие зборови – за разлика од Македонците во странство за кои турцизмите се не само неразделен дел на македонското јазично секојдневие, туку дури белег за потесната регионална припадност. Во различни подрачја постои една употреба на различни „турцизми“ – и со тоа дури се гордее: „Кај нас во Велес се кажува...“, „има и некои кумановски“ итн.

Токму оваа, би рекол, „татковинска“ боја на турцизмите ги привлекува македонските автори од дијаспората, како на пример Саво Костадиновски, којшто во својот роман „Трите века“ ги користи како стилско средство за карактеристиката на времето, луѓето и околината. Тоа значи дека неговиот „арсенал“ на турцизми е многу поголем од оние класични зборови без кои македонската литература би била посиромашна: *аманеји*, *аџилак*, *џердан*, *кавал*, *канијар*, *севдак* и сл. Костадиновски, роден 1950 г. во село Ботуше (Македонски Брод), живее од 1971 г. во Германија и е познат како лиричар и раскажувач.

Колку се „турски“ овие „турцизми“ што ги употребуваат Македонци дома и ширум светот и македонски автори од Прличев до Костадиновски? На почетокот на 20-иот век најхрабрите борци против Османлиите на турски се викале „гемиции“, што веројатно ни покажува дека Македонци уште тогаш не осетиле што во својот јазик е турско а што не е. Меѓувремено имаме уште позанимливи појави. На Интернет се наоѓаат неколку придонеси во кои се кажува дека македонските „турцизми“ за Турците се „македонизми“, и тоа е разбирливо штом се гледа правописната и фонетската форма на овие зборови. Сигурно, неколку од нив повеќе не се во оптек (*ефендија, кадија, чифлиџ, авлија, везир*), но тоа е нормално за секој јазик.

Според оценката на германскиот поет и преведувач Ханс Бетге (Hans Bethge, 1876-1946) Турците до 1859 година немале никаква литература; тие го сметале својот јазик за примитивен идиом, незгоден за книжевни творби. Ако воопшто пишувале нешто како песни, тогаш на персиски јазик. Дури Ибрахим Шинази (1826-1871), основоположникот на турското новинарство и конгенијален преведувач на француски поети, како Расин, Лафонтен и др., беше „откривачот“ на убојста на народниот јазик, можеби од бројните „турцизми“ во македонските народни песни, во исто време собрани и објавени од македонските браќа Миладиновци.

Општо земено денешните „турцизми“ имаат бездруго еден турски корен, но се доста македонизирани: амам (hamam), ан (han), меана (meyhane), кафеана (kahvehane), ѓум (güġüm), филџан (fincan), алва (helva), тарабука (darbuka) итн. Да не зборуваме за звучниот суфикс –џија што во турскиот оригинал суштествува само во рудиментарната форма –сі.

Ако ги прегледуваме бројните промени на изворно турските зборови – дали воопшто е оправдано да зборуваме за „турцизми“? Зборовите не се чисто османски, ниту чисто македонски, туку некоја мешавина, нешто како осмакедонизми или македтурцизми. Тоа звучи како шега во контекстот на духовито измислени нови „турски“ зборови: *ишарейи*

фенер (семафор), *далаверџи чауш* (премиер), *резил чауш* (министер), *чоџук одаја* (детска соба), *лезеџи најлон* (кондом), *аберџајџан* (телефон), *аџами еким* (лекар стажист), *џурбо еким* (брза помош), *сураџи куџиџа* (телевизор), *муу харем* (штала), *кариш сураџи* (огледало), и други, плус каламбури како „Имаме ли турцизми во јазикот? Ма јок бре!“

Наводно денес во Македонија живеат уште околу 80.000 Турци и во македонскиот јазик постојат околу три илјади „турцизми“.¹ Еден добар дел од нив се опфатени во „Речникот на странски зборови“ од Толе Белчев (2002). Меѓутоа, турцизмите не се квантитативен проблем, исто така не проблем на еквивалентноста на лексиката во преводи.² Зборовите од турско потекло се веќе 600 години доместицирани во македонските јазични конвенции и норми, тие воопшто не можат да бидат безеквивалентна лексика или од различна вредност, бидејќи тие се едно збогатување на јазикот и на јазичните можности во смисла на (скоро) неограничениот избор меѓузборови од различно потекло. Јас просто мислам вака: Таканаречените „турцизми“ во македонскиот јазик се звучни, убави и пластични во изразот. Од една стара Охридanka еднаш го чув изразот „Немој бре данам“, што одамна е една од моите најсакани флоскули. Или еден трговец на прашањето како му беше годината, лаконски одговори: „Берикетна!“ И слични примери повеќе во романот „Трите века“ на Саво Костадиновски.

Романот е една семејна хроника на дедо, татко и вујко и нивен живот како печалбари на три различни континенти. Но, содржината во моментов не е толку битна како јазикот на романот. Во лингвистиката постои поимот „погрешни пријатели“ – ти читаш еден збор и мислиш дека тој ти е добро познат, но наеднаш излегува дека значењето на зборот е

¹ Елена Павковска: Три илјади турцизми содржи македонскиот јазик, во: Револуција (Скопје) бр. 106/2012

² Марија Леонтиќ: Турцизмите како јазична и културна нишка при превод на литературни текстови од турски на македонски јазик, Скопје 2012

сосема поинакво. Еден ваков пример најдов кај Костадиновски со реченицата „Нивниот јазик ти бил бетер од арнаутскиот“. „Бетер“ – тоа гласи како англиски „better“ (подобро), но вистински значи „полошо, страшно лошо“.

Костадиновски веројатно ги користел турцизмите со оглед на најдобриот ефект: *Рајко сѝана „ѝшиман-ѝија“* (rişman-hacı) – и веднаш читателот има слика пред очите како изгледал кутриот Рајко. Или: *Имало курѝул и од Америка* (kurtul) – и се знае колку нему му беше одвратна Америка. Или: *За да живее раѝи* (rahat) – еден израз како кован за игри со зборови *раѝи* и *раѝи*. Или: *Тие се ербаѝ луђе* (erbar) – „ербап“ во турскиот јазик е една именка што значи нешто како „стручњак, експерт“, зошто овој „турцизам“? Исто е со зборовите како *душман* (düşman), *ѝурбеѝчија* (gurbet), *чорбаѝија* (çorbacı), *еснафлија* (esnaf), *дуканѝија* (dükkanı), *ѝазарѝија* (pazaracı) и др. Секој од нив има барем еден македонски еквивалент, но сепак авторот употребува „турцизми“. Зошто? Сигурно бидејќи со нив се сврзани асоцијации, нијанси, финеси кои им се блиски на македонските говорители со „турски“ искуства. Одговорот лежи во романот на Костадиновски и во „муабетите“ на неговите јунаци.

Тоа важи за зборови во еден определен историски контекст и исто така за „безвременски“ зборови како *фајде*, *ѝенем*, *емѝи*, *ѝљач*, *изим*, *ниѝи*, *кама*, *ака*, *чардак*, *абер*, *серѝија* и сл. И конечно има уште изрази каде што човек се прашува себеси што бараат тие во современиот и стандардниот македонски јазик: *ич*, *фиѝан*, *карѝија* итн.

Со еден збор: Од гледната точка на „турцизмите“ најсмешната македонска народна песна е „Калеш бре Анѓо“, во која се пее: „Клето бре Турче/ турски не разбирам“.

(2012)

БЕЛЕШКА ЗА АВТОРОТ

Саво Костадиновски е поет, раскажувач, препејувач. Роден е на 30 мај 1950 г., во с. Горно Ботуше, Македонски Брод. Од 1971 година живее и работи во Германија, од 1973 во Келн. Има завршено (дописно) средно машинско техничко училиште при Работничкиот универзитет „Нов Белград“ во Белград и три степени висок степен за технички инженер, во Келн.

Ги објавил следните книги за деца и млади:

Лејто во родниот крај („Детска радост“, 1980) – Скопје,

Койнежи (Дом на културата „Кочо Рацин“, 1989) – Скопје,

Кафез без илџици (Од Ботуше до Келн) („Печалбарски денови“, 1990) Вевчани,

Децајта на светиот (Дом на културата „Кочо Рацин“, 1990) – Скопје,

Песни (десет збирки во еден том, Културно-просветна заедница на Скопје, 1991) – Скопје,

Песни од Ботуше (избор, Дом на културата „Кочо Рацин“, 1992) Скопје,

Песни (десет збирки во еден том, Културно-просветна заедница на Скопје, 1993) – Скопје,

Порече („Мисла“, 1995) – Скопје,

Илјада и една носилџија (избор, „Детска радост“, 2001) – Скопје,

Заедно со Филиј („Антолог“, 2013) – Скопје,

Разговори со Беји („Антолог“, 2013) – Скопје,

Ситхувани години („Антолог“, 2013) – Скопје,

Вечен Глас (избор „Антолог“, 2014) – Скопје,

Писма до Филиј („Антолог“, 2014) – Скопје,

На одмор кај Филиј („Антолог“, 2014) – Скопје,

Секоѓаши со Филиј („Антолог“, 2014) – Скопје,
Филиј е ѝрваче („Антолог“, 2014) – Скопје,
Како Филиј ја научи азбукајџа („Антолог“, 2014) –
Скопје,
Бисерчиња за Бисера („Антолог“, 2014) – Скопје
Зайиси од Америка („Антолог“, 2015) – Скопје,
Блиски ѝесни во далечна Авсџиралија („Антолог“, 2015) –
Скопје,
Евроја во сџихови („Антолог“, 2015) – Скопје,
Порече („Антолог“, 2015) – Скопје
Со Бојџуше во Париз („Антолог“, 2015) – Скопје,
Без родниој крај („Антолог“, 2016) – Скопје,
Келн и јас („Антолог“, 2016) – Скопје,
Со Тајковинајџа („Антолог“, 2016) – Скопје,
Од живојојој џо Евроја („Антолог“, 2016) – Скопје,
Македонски знаменијосџи („Антолог“, 2016) – Скопје.

Автор е на поетските книги за возрасни:

Поезија за џоезијајџа (двојазично издание на македонски и романски јазик, Едитура ацадемиеи интернационале Ориент-Окцидент 2002) – Букурешт,

Поезија за џоезијајџа (двојазично издание на македонски и германски) („Матица македонска“, 2012) – Скопје,

Поезијајџа во живојојој на џоејојој (двојазично издание на македонски и германски) („Македоника литера“, 2014) Скопје,

Дие Лиебе лебџ – Љубовџа живеє, заедно со Терезе Ројбер (на германски јазик) („Македоника литера“, 2014) – Скопје,

Живој за Бојџуше (двојазично издание на македонски и германски) („Македоника литера 2014) – Скопје,

Песни од Келн (двојазично издание на македонски и германски) („Македоника литера“, 2014 – Скопје,

Поезија за поезијата (превод на српски) („Банатски културен центар“, 2015 – Ново Милошево, Србија)

Исџорија на војнијџе (двојазично издание на македонски и германски) („Македоника литера“, 2015) – Скопје,

Тријте века, биографски – хронолошки роман за возрасни („Македонска реч“, 2005) – Скопје,

Тријте века, биографски – хронолошки роман за возрасни, во превод на германски („Литератур-Ателиер“, 2016) – Бон.

Роден крај со срце збирка раскази за јуниори („Македонска реч“, 2005) – Скопје,

Роден крај со срце (во превод на германски („Литератур-Ателиер“, 2016) – Бон,

Бисерчиња за Бисера (во превод на германски („Литератур-Ателиер“, 2016) – Бон,

Роден крај со срце (двојазично издание на македонски и германски) („Антолог“, 2016) – Скопје,

Бисерчиња за Бисера (двојазично издание на македонски и германски) („Антолог“, 2016) – Скопје.

Добитник е на наградата „Иселеничка грамота“ на Матицата на иселениците на Македонија, доделена во рамките на Струшките вечери на поезијата во 1993 година.

Негови творби се објавувани во списанијата за деца и возрасни во Македонија. Преведуван е на српски, хрватски, германски и на романски јазик. Застапуван е во лексикони, избори и антологии во Македонија и во Германија.

Член е на Друштвото на писателите на Македонија (од 1989 година), на Сојузот на писателите на Германија (од 1993 година) и на Сојузот на преведувачите на Македонија (од 1995 година).

Саво Костадиновски
ТРИТЕ ВЕКА

Издавач
МЯКЕ ДОНИКА
Л и т е р а

www.makedonikalitera.mk
<https://www.facebook.com/makedonika.litera.5>
E-mail: makedonikalitera@yahoo.com
Tel.: +389 (0)2 2722 820; +389 (0)70 384 583

За издавачот
Нове Цветаноски
управител и главен уредник

Дизајн на корица
Ленче Тосева

Компјутерска подготовка за печат
МЯКЕ ДОНИКА
Л и т е р а

Печат
Графо ден
Скопје, 2016

Тираж: 200 примероци

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје
821.163.3-31

КОСТАДИНОВСКИ, Саво

Трите века / Саво Костадиновски. – 2 дополнето изд. - Скопје : Македоника
литера, 2016. - 149 стр. ; 20 см.

Три века патешествија / Нове Цветаноски – стр. 133-134; Трите века и нешто
повеќе / Борис Апостолов – 135-140: Од ацилак до шише / Волф Ошлис– 141-
144. Белешка за авторот – 145-147

ISBN 978-608-252-026-1

COBISS.MK-ID 101570314

Саво Костадиновски

ТРИТЕ ВЕКА

„Моите предци живееле во бурни времиња. Тие времиња повеќе биле невремиња отколку времиња. Несреќите им биле неизбежни во животот. Од мака го напуштале родното место, а со радост му се враќале. А мене – и мака и мачнина ме зафаќаат и кога не му се навраќам и кога му се враќам.

Моето отсуство од родниот крај трае долго, ...ја дочекав и глобализацијата. Таа ми ги направи подостапни и меридијаните и родните предели, но не ми ги стивна копнежите и носталгиите. Како да сум роден да бидам заробен од нив. Можеби тие се алката искована од моите зборови, од зборовите што ги запишувам во моите книги. Зборовите ми се утеха, но алката сепак е тешка.

...Животот е отворена книга, како отворено море – непредвидливо и неизвесно.

Животот ми е една постојано неиспишана книга. Која никогаш не се испишува, колку и да пишувам. Секогаш ќе се доиспишува, сè додека раката ми пишува. А раката не пишува никому, мене ми пишува. Ми пишува за да не заборавам како се паметат спомените. Спомените се лични, ама ако не кажам дека ги имам, исто е како да ги немам.

Затоа и сум ја напишал оваа книга!“

Авторот

ISBN 978-608-252-026-1

9 786082 520261

Мике Дониќа
Литература

Www.makedonikalitera.mk